A határon túli magyarok képe saját magukról, a magyarországi magyarokról valamint a velük együtt élő többségi nemzetekről.

Nemzet-karakterológiai fejezetünkben a vizsgált négy kisebbségi magyar közösség önmagáról, a magyarországi magyarokról valamint a többségi nemzetekről alkotott képét vizsgáljuk. Miután a két referencia-csoporttól való különbözőségtudat alapján egy közös képbe helyezve mutatjuk be a négy határon túli magyar közösséget, külön fejezetekben tárgyaljuk ezek önmagukról alkotott képét, a magyarországi magyarokról, majd végül a velük egy államban élő többségi nemzetekről kapott nemzetképeket, megpróbálva összehasonlítani és esetenként értelmezni a régiók között észlelt különbségeket és hasonlóságokat.

Elméleti szempontok

Tanulmánykötetünk jellegéhez híven jelen fejezet sem elméleti célokat tűz maga elé, hanem egy aránylag nagy adathalmazra támaszkodva leíró jellegű körképet kíván nyújtani a címben jelzett témáról a határon túli magyarok vonatkozásában. Így a nemzetképekkel kapcsolatos szakirodalmi álláspontok ismertetését e helyen nem tartjuk indokoltnak, s csupán néhány hivatkozás erejéig körvonalazzuk azt az elméleti hátteret, amelyet a tanulmány megírása során szem előtt tartottunk. Ezen elméleti keretünket elsősorban a problematika Lendvai Judit által kifejtett koncepciójára építjük [Lendvai, 1993], aki a vonatkozó szakirodalom áttekintése után, egyeztetve a nemzetekről való gondolkodással kapcsolatos két fő elméleti irányzatot, a nemzetben való gondolkodás két fő típusát különbözteti meg, a „nemzetképet" és a „nemzeti sztereotípiát". Értelmezése szerint a nemzetkép olyan nemzeti vonatkozású ingroup vagy outgroup attitűd, „amely értelmezési keretül szolgál az egyén számára saját népe vagy más népekre vonatkozó gondolatainak, érzéseinek, és cselekvési prediszpozícióinak rendszerezéséhez." [Lendvai, 1993, 122.o] Egy nemzetkép kialakítási folyamatának sajátossága az új információk iránti érzékenység, az új image-elemek állandó szembesítése a már meglévőkkel, a nemzetkép állandó újraértelmezése. Ez a folyamat (természetesen) lehetőséget teremt az adott nemzetekkel kapcsolatos sztereotípiák képződésére is. Ezek úgy jönnek létre, hogy „az egyén ahelyett, hogy összerakná azokat, az image-elemek készletéből önkényesen kiragad egyet-egyet, rögzíti, és a nemzet vagy nép felidézésekor ezt hívja elő, ezt verbalizálja." [Lendvai, 1993, 123.o]

E tudati konstrukciók képződési folyamatának további lényeges különbségei, hogy míg a nemzetkép konstrukciója úgy megy végbe, hogy „beindul egy asszociációs lánc, amelyben végigpörögnek az értékelési szempontokat kínáló tematikus dimenziók, működésbe lépnek a pozitív-negatív viszonyulást meghatározó emóciók, attribúciós mechanizmusok, és amennyiben a nemzetképből bizonyos image-elemek hiányoznak, az egyén a meglévőkből kikövetkezteti azokat." [Lendvai, 1993, 123.o] A nemzeti sztereotípia ezzel szemben más mechanizmusok révén jön létre. Ez esetben is beindul egy asszociációs lánc, de ebben „az egyes láncszemek ok-okozati kapcsolatban vannak egymással" (például: aki hazudik az csal is) [Lendvai, 1993, 123.o].

A nemzetekről való gondolkodás e dichotóm modelljét ideáltipikusnak fogjuk fel: az image-elemek sztereotípiákká merevedhetnek, a nemzetkép sztereotípiákat fogadhat magába. A valóságban létező nemzetképek tehát különböző mértékben sztereotipikusak, egy nemzetkép sztereotipikusságának foka pedig az egyén társadalmi-kulturális és geopolitikai helyzetének függvénye. Kísérletek és kutatások sora számol be a nemzetképek és a nemzetek közötti viszony érzékeny kapcsolatáról, a negatív sztereotípiák terjedéséről a nemzetek közötti viszony konfliktusossá válásával [Marger, 1991]. Mivel a kisebbség-többség viszony

rendszerint konfliktusokkal terhelt, a nemzetképek utóbbi meghatározottsága esetünkben kiemelt fontosságú.

Alkalmazott módszerek

Nemzet-karakterológiai elemzésünket három nyílt kérdésre kapott válaszok alapján építjük fel. Minden nyílt kérdésre legtöbb három válasz volt adható. A különböző jellemvonásokat általánosabb tematikus kategóriákba vontuk össze, majd az e kategóriákhoz tartozó eseteket összeadtuk. Mivel egy válaszadó egy kérdésre több választ is adhatott, ugyanazon személy több tulajdonság-kategóriába is sorolódhatott, minek következtében az e művelet eredményeképpen kapott tulajdonság-változók esetszámainak összege meghaladhatja a válaszolók számát, illetve a száz százalékot.

A 10-12 leggyakoribb kategória esetén az egy-egy célcsoportra vonatkozó három választ összeadtuk, egy új közös változót létrehozva, melyek nulla és három közötti értékkel rendelkezhetnek. Ezekkel faktoranalízist (főkomponens elemzést) végeztünk, a kapott faktorokat pedig regresszió-elemzésnek vetettük alá: béta értékeket számítottunk ezek illetve független személyi változók (életkor, iskolázottság, lakhely, tömb/szórvány), általános-, nemzeti-, közéleti/politikai értékrendtípusok, Magyarország EU-integrációja és a kisebbségvédelmi elvárások típusai, valamint az önképek esetén a (továbbiakban bemutatandó) különbözőségtudat-típusok között.

Elemzésünk három részre tagolódik, a magyarországi magyarok- , a többségi nemzetek- valamint az ön-képek bemutatásának alfejezeteire. Egy-egy alfejezet végén összehasonlítjuk a négy vizsgált régióban az illető célcsoportra kapott képeket. Ezt egy második kódolás segítségével végezzük, melynek során a válaszokként kapott jellemvonásokat pozitív, negatív és semleges kategóriákba vontuk össze. Maximális esetszámot ez esetben az összes kapott jellemvonások képeznek. A régiók közötti összehasonlításon kívül adatainkat az 1997-ben végzett felmérés eredményeivel is összevetjük, a két év alatti változásokat vizsgálva.

A fentiek mellett a többségi nemzetek jellemzése esetén egy további, köztes szintű elemzést is végeztünk, melyet a vonatkozó fejezetben mutatunk be.

A határon túli magyar közösségek elhelyezkedése az anyaország és a többségi nemzetek között, a különbözőség-tudat alapján

Mielőtt a vizsgált népesség tényleges karakterológiai elemzésébe kezdenénk, egy előzetes képalkotás érdekében megpróbáljuk az egyes határon túli területeken élő magyar közösségeket elhelyezni a magyarországi magyarok és a többségi nemzetek közötti „térben", az ezektől való különbözőség-hasonlóság észlelése alapján, egyfajta „különbözőség-tudat tengely" mentén. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy az idegen államkeretek között élő magyar nemzetrészek tagjai (egymáshoz viszonyítva) milyen mértékben látják magukat sajátos karakterűnek, az anyaországiakhoz, illetőleg a többségi nemzet tagjaihoz hasonlóknak. Mindezt a karakterológiára vonatkozó nyílt kérdések előtti két szűrőkérdés segítségével végezzük („Ön szerint a magyarországi magyarokra más tulajdonságok jellemzőek-e mint az erdélyi (felvidéki, stb.) magyarokra?" illetve „Ön szerint a románokra (szlovákokra stb.) más emberi tulajdonságok jellemzőek-e mint az erdélyi (felvidéki stb.) magyarokra?"). Az e két kérdésre adott igen/nem válaszok kereszttáblákkal végzett elemzése összességében négy különbözőségtudat-típus kialakítására nyújt lehetőséget (1. ábra).

1. A tárgyalt kisebbségi magyar közösség tagjai jellemvonásaikban nem különböznek sem a magyarországi magyaroktól, sem a többségi nemzettől – azaz a válaszoló percepciójában a jellemvonásokat tekintve mindhárom kérdéses csoport egyforma. Az így válaszolókat a továbbiakban „kozmopolita-orientációjúaknak" nevezzük.
2. Az előbbi alvsoport diagonális ellentétét képezik azok, akik szerint az adott kisebbségi csoport tagjai jellemvonásaikban mindkét referenciacsoporttól különböznek – azaz sajátos karakterű népességet képeznek. Ezt az alcsoportot „saját csoport-orientációjú"-nak nevezzük.
3. A magyarországi magyaroktól nem, a többségi nemzettől viszont saját csoportjukat különbözőnek látókat nevezzük „kultúr-nemzeti-orientációjú"-nak. Az e típushoz tartozók szerint tehát a magyarok, függetlenül attól, hogy milyen országban élnek jellemvonásaikat tekintve hasonlóak.
4. „Államnemzeti-orientációjú"-nak nevezzük azokat, akik szerint az adott kisebbségi csoport tagjai a magyarországi magyaroktól különböznek, a velük együtt élő többségi nemzet tagjaitól viszont nem, akik szerint tehát jellemvonásaik tekintetében az egy államkereten belül élők az egymáshoz hasonlóak.

1. ábra

		Mások–e a többségi nemzet tagjai?	
		Nem	**Igen**
Mások–e a magyarországi magyarok?	**Nem**	**kozmopolita–orientáció**	**kultúrnemzeti–orientáció**
	Igen	**államnemzeti–orientáció**	**saját csoport–orientáció**

A tárgyalt modell segítségével a vizsgált határon túli magyar közösségek az adott orientációk előfordulási gyakoriságai által válnak jellemezhetővé (1. táblázat). Eszerint a kozmopoliták köre a Felvidéki magyarok esetében a legnépesebb, Kárpátalja – Erdély – Vajdaság irányban pedig erőteljesen csökken. A sajátcsoport-orientáció ezzel fordított irányban változik, leginkább a vajdasági magyarok látják magukat mind a magyarországiaktól

mind szerbektől eltérő karakterűeknek. Őket e tekintetben az erdélyiek követik, legkevésbé pedig a felvidéki magyarok érzik magukat az említett referencia-csoportoktól különbözőknek. A kultúr-nemzeti és államnemzeti-orientációk gyakoriságai az előbbieknél jóval kisebb értékek között ingadoznak, és azoktól eltérően változásaik nem szimmetrikusak.

1. táblázat

Különbözőségtudat–típusok előfordulási gyakoriságai, százalékban.

	kozmopolita orientáció	**sajátcsoport–orientáció**	**kultúrnemzeti orientáció**	**államnemzeti orientáció**
Felvidék	**43.8**	**31.4**	**17.8**	**6.9**
Kárpátalja	**26.9**	**49.o**	**13.9**	**10.2**
Erdély	**18.9**	**56.4**	**11.8**	**12.9**
Vajdaság	**9.2**	**64.7**	**17.8**	**8.0**

Ezek az arányok felfoghatók úgy is, mint annak mutatói, hogy a vizsgált kisebbségi csoportok egésze az anyaországiak illetve a megfelelő utódállam többségi nemzete között ezek melyikéhez helyezkedik közelebb. Eszerint összességében a felvidéki és a vajdasági magyarok állnak közelebb az anyaországhoz, a kárpátaljaiak az előbbieknél kevésbé, az erdélyiek pedig szimmetrikusan helyezkednek el anyaországi magyarok és a többségi nemzet között, kissé a többségi nemzethez közelebb állva (11.8% – 12.9%).

Az itt bemutatott változók nem tévesztendők össze a megkérdezettek identitás típusaival, melyeket külön kérdés csoporttal vizsgáltunk, és e kötetben külön fejezetben tárgyalunk. A fenti módon képzett változókat a nemzeti identitást meghatározó tényezőkre vonatkozó kérdéssel összevetve kiderül, hogy mindegyik különbözőségtudat-típus esetében a többség identitását kultúrája és anyanyelve határozza meg. (A Felvidéken az államnemzeti orientációjúak 79.4%-a, Erdélyben 82.8%, a Vajdaságban 87.5%-a vélekedett úgy, hogy nemzeti identitását anyanyelve és kultúrája határozza meg.) Felfoghatók azonban képzett változóink úgy is, mint a nagy dezirabilitású identitás-típusok olyan alternatívája, amely a nemzeti jellemvonások percepcióján alapul.

I. A határon túli magyarok önképei

A határon túli magyarok önképének tartalmi összehasonlítása érdekében a különböző régiókban kapott leggyakoribb jellemvonásokat (1. melléklet) további, általánosabb kategóriákba sorolhatjuk. Az így kirajzolódó tematikus dimenziók a következők:

– *civilizáltság dimenzió* – ide soroljuk a továbbiakban a pozitív munkamorálra utaló jelzőket, a „becsületes, tisztességes” címszó alatt összevont jellemzéseket, valamint az explicite „civilizált, rendszerető” tulajdonságokat.

– *közösségi dimenzió* – a közösségi szellemre explicite utaló „összetartó” valamint a „segítőkész” tulajdonság-csoportokat tekintjük ide tartozóknak

– *pozitív emberi kapcsolatok dimenziója* – a közösségihez közelálló tartalmú, de az emberi kapcsolatokra általánosabb értelemben vonatkozó olyan tulajdonságokat soroltuk ide, mint a barátságos, vendégszerető, kedves, együtt érző stb.

– *negatív emberi kapcsolatok dimenziója* – a „széthúzó” és az „önző, irigy” tulajdonságokat értjük ez alatt a továbbiakban, így tehát ez a dimenzió mind a közösségi, mind a pozitív emberi kapcsolatok dimenziójának ellentétét képezi.

– *nemzeti identitáshoz való viszonyulás* – az önképek esetén ez a magyarsághoz való ragaszkodást jelenti.

Mivel egy-egy tulajdonságkategória besorolása e fenti dimenziók valamelyikébe gyakran meglehetősen önkényes és vitatható, e dimenziókkal nem végzünk mennyiségi elemzést. Csupán olyan szempontokként használjuk ezeket, melyek segítségével a tárgyalt

régiókban élő magyarok önképének tartalmi összehasonlítására törekszünk. A felsoroltakon kívül minden régióban további tulajdonságok is megjelennek, amelyek nem illeszkednek az itt bemutatott dimenziók egyikébe sem, az önképeknek pedig sajátos vonást adnak.

I.1. Az erdélyi magyarok önképe

Az erdélyiek önképében első helyen a „szorgalmas, jó gazdálkodó" tulajdonságcsoport szerepel (38.4 %), amely a „becsületes, tisztességes" (18.9%), valamint a „civilizált, rendszerető" (8.0%) tulajdonságokkal együtt az önkép civilizáltság-dimenzióját adja. Hasonlóan nagy súllyal
szerepel ebben az önképben a pozitív emberi viszonyok–dimenzió is: „vendégszerető" (18.9%), „barátságos, kedves" (12.5%), „együttérző, jó" (9.2%). Az erdélyi önképben erős a közösségi szellem érzékelése is, miszerint az erdélyiek „összetartók" (12.1%) és „segítőkészek, áldozatkészek" (7.1%). *Az önkritikus dimenzió a vizsgált négy régió közül itt a leggyengébb*, a mindenik régióban megjelenő széthúzó–torzsalkodó magyar kép két összetevőjén kívül („széthúzó" 5.7%, „irigy, önző" 5.2%) más, negatívan minősítő jellemzés nem jelenik meg a tizenkét leggyakrabban előforduló tulajdonság között. A „magyarságukhoz ragaszkodók" önjellemzés (8.7%), a tárgyalt tulajdonságsor közepén helyezkedik el.

2. ábra

Erdély jelentős regionális heterogenitásából adódóan indokoltnak találtuk az önkép Erdélyen belüli alrégiónkénti vizsgálatát is. Alrégiónkénti bontásban nézve a fenti jellemzők gyakoriságait (2. táblázat) ismét beigazolódik, hogy az Erdély különböző kisebb térségeiben élők önképei között markáns eltérések vannak. Legjelentősebbnek tűnik ezek közül a tömbben élők etnocentrikusabb volta: a hagyományos, pozitív jellemvonások itt erősen átlagon felül fordulnak elő. E tekintetben a Székelyföldiek önképe feltűnő hasonlóságot mutat a Közép-Erdélyiekével is, amit indokolhat, hogy Közép-Erdélyben jelentős számú magyar népesség él többé-kevésbé szintén tömbszerűen. (Kalotaszeg illetve az eredetileg Székelyföldhöz tartozó Maros-szék). Figyelemreméltó, hogy ezek az önkép-elemek kivétel nélkül átlagon aluli gyakorisággal fordulnak elő a szórványban élőknél (Dél-Erdély és Bánság), valamint az, hogy e tulajdonságok tekintetében a partiumi megkérdezettek önképe is eltér a tömbben élőkétől.[1] További jelentős régiónkénti eltérés észlelhető a negatív jellemzők

[1] Itt meg kell jegyeznünk, hogy az általunk használt Partium–régióhoz a bihari–szatmári magyar tömb mellett jelentős szórvány–területek is tartoznak

gyakoriságai terén, mellyel kapcsolatban a székelyföldi megkérdezettek önkritikusabbnak bizonyultak. A közép-erdélyiek önképe e dimenzióban eltér a Székelyföldiekétől, körükben csupán a széthúzás jelenik meg átlag fölötti gyakorisággal. A nemzeti értékekhez való ragaszkodás terén önkritikára való hajlam egyedül a Székelyföldön élők esetében látható, míg a „magyarságukat őrzők" jelző különösen a szórványban élők esetén fordul elő átlagon felül.

2.táblázat.
Az erdélyi magyarok önjellemzései alrégiók szerint.
(százalékok)

	Székelyföld	**Közép-Erdély**	**Partium–Bánság**	**Dél-Erdély**	**Átlag**
szorgalmasak	45.8	42.98	35.7	22.4	38.4
vendégszeretők	20.3	23.7	13.4	18.96	18.95
jók, együttérzők	14.2	12.3	4.5	1,7	9.2
civilizáltak	10.5	13.15	2.67	3.4	8.0
segítőkészek	7.5	7.0	7.1	6.7	7.1
becsületesek	17.3	15.7	26.7	15.5	18.9
barátságosak, kedvesek	10.5	15.8	12.5	12.0	12.5
kitartók	6.0	7.0	8.9	1.7	6.4
irigyek, önzők	6.0	3.5	3.5	10.3	5.2
széthúzók	6.0	7.0	5.3	3.4	5.7
barátságtalanok	4.5	1.75	4.5	6.7	4.0
összetartók	14.2	11.4	12.5	10.3	12.1
magyarságukat őrzők	3.75	10.5	10.7	13.8	8.7
ESETSZÁM	133	114	112	58	417

3. táblázat
Az erdélyi magyarok önképei.
(főkomponens elemzés – 57.32%)

1. faktor, 10.6%	**faktorsúlyok**
vendégszeretők	**.705**
barátságosak, kedvesek	**.702**
2. faktor, 9.6%	
segítőkészek	**.800**
összetartók	**.554**
3. faktor, 9.5%	
magyarságukhoz ragaszkodók	**.743**
szorgalmas, jó szakemberek	**.719**
4. faktor, 9.2%	
becsületesek, tisztességesek	**.734**
kitartóak	**.597**
5. faktor, 9.2%	
széthúzók	**.685**
együttérzők, jók	**–.584**
6. faktor, 8.9%	
civilizáltak, műveltek	**.778**
irigyek, önzők	**.554**

Az erdélyi megkérdezettek által említett főbb tulajdonságok főkomponens elemzését elvégezve hat faktort kaptunk. (3. táblázat).A kapott faktorstruktúra „vendégszeretők–barátságosak”, valamint „magyarságukhoz ragaszkodók–szorgalmasak” szoros tulajdonság-kapcsolódásaiból *az erdélyi magyar önkép pozitívan sztereotipikus voltára következtethetünk.*A főkomponens-elemzésbe bevett két negatív tulajdonság nem kerül egy faktorba, ami értelmezésünk szerint a tárgyalt önkép kritikus dimenziójának kevésbé sztereotipikus voltát jelzi.

A kapott önkép-faktorok és a személyi változók közötti összefüggéseket regresszió számításokkal elemezve (4. táblázat) azt látjuk, hogy az általános iskolai végzettségűekre nem jellemző a „széthúzók–nem együttérzők” önkép, a szakiskolát végzettekre viszont szignifikáns béta értékkel jellemző a „becsületesek–tisztességesek–kitartók” önkép. A vizsgált önkép-faktorok egyike sem jellemző kiemelten valamelyik településtípuson élőkre, a szórványban élőkre körében viszont az átlagosnál gyakrabban fordul elő az erdélyi magyarság „magyarságához ragaszkodó–szorgalmas” jellemzése, megerősítve azt az összefüggést, hogy a nemzeti értékekhez való ragaszkodás fontossága kisebb a tömbben élők számára. Általános értékrend-típusok szerint nem találtunk szignifikáns összefüggéseket, nemzeti értékrendtípusok szerint vizsgálva viszont azt tapasztaltuk, hogy a megtagadó nemzetiekre a „becsületesek–tisztességesek–kitartók” önkép nem jellemző, a defenzív nemzetiekre viszont jellemző a „vendégszerető–barátságos–kedves” önkép. Politikai értékrendtípusok szerint több összefüggés is látható: a demokrata értékrendűekre jellemző a „vendégszeretők–barátságosak–kedvesek” önkép, a tekintélyelvűekre nem jellemzők a magyarságukhoz ragaszkodó–szorgalmas, valamint a „becsületesek–tisztességesek–kitartók” önképek. Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint egy szignifikáns összefüggés mutatkozott, mely szerint a jelenlegi status quo kereteit részben meghaladó megoldásokat preferálókra nem jellemző a „széthúzók –nem együttérzők” tulajdonságokból összeálló negatív önkép. A bemutatott különbözőségtudat-típusok szerint négy összefüggés rajzolódik ki, az etnocentrikusokra jellemző a „magyarságukhoz ragaszkodók–szorgalmasak”, az államnemzetiekre pedig a „vendégszeretők–barátságosak–kedvesek” önkép. Ez utóbbi nem jellemző ugyanakkor a kozmopolitákra, akárcsak a „magyarságukhoz ragaszkodók–szorgalmasak” önkép sem.

4. táblázat
Az erdélyi magyarok önkép-faktorai személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	vendégszerető barátságos kedves	segítőkész összetartó	magyarságához ragaszkodó szorgalmas	becsületes tisztességes kitartó	széthúzó nem együttérző	civilizált irigy önző
Független változók szerint						
Fiatalok	o	o	–	–	o	o
Középkorúak	o	+	o	o	+	–
Idősek	o	–	+	+	–	+
Általános	o	–	o	–	– –	–
Szakiskola	o	o	o	+ +	+	+
Érettségi	o	+	o	–	+	o
Felsőfokú	o	o	o	+	o	o
Falu	o	o	–	+	+	o
Kisváros	+	o	+	o	–	o
Nagyváros	–	+	o	–	o	o
Szórvány	o	o	+ +	o	o	–
Általános értékrendtípusok szerint						
Toleráns	+	+	o	o	o	–
Kompetitív	o	+	+	o	o	o
Konzervatív/ nemzeti	o	+	+	o	–	+
Kizárlagos fogyasztói	o	o	+	o	o	o
Nemzeti értékrendtípusok szerint						
Szilárd nemzeti	+	+	o	+	o	+
Megtagadó / nemzeti	–	o	–	– –	o	+
Defenzív / nemzeti	+ +	o	o	o	o	o
Politikai értékrendtípusok szerint						
Demokrata	+ +	+	o	+	o	+
Tekintélyelvű	o	o	– –	– –	o	o
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint						
Status quo–n belüli megoldásokra törekvők	+	o	o	o	–	o
Status quo–t részben meghaladó…	+	o	o	o	– –	+
Euro–optimisták	o	o	+	+	o	o
Különbözőségtudat–típusok szerint						
Saját–csoport centristák	+	o	+ +	+	+	+
Államnemzeti	+ +	+	o	o	+	–
Kultúrnemzeti	–	+	o	o	–	o
Kozmopoliták	– –	o	– –	o	–	–

I.2. A felvidéki magyarok önképe

A felvidékiek önképében, akárcsak az összes vizsgált régió esetében, első helyen a „szorgalmasak, dolgosak, igyekvők” (29.6%) jelzőcsoport áll, amely a „céltudatosak” címszó alatt összesített jelzőcsoporttal (27.4%), valamint a „becsületesek, megbízhatók” (8.60%) tulajdonságcsoporttal az általunk felállított dimenziók közül a *civilizáltságot* kifejező dimenzióhoz áll közel. Elmondható tehát, hogy *a felvidékiek önképének legfontosabb összetevőjét a magas munkamorált, határozottságot, céltudatosságot egyszóval a „civilizáltságot” kifejező jellemzések tág csoportja képezi*. A felvidékiek önképének közösségi dimenziójához két tulajdonságcsoport sorolható, az „összetartók” 9.1% és a „segítőkészek” 7.0 %-al; a pozitív emberi kapcsolatok dimenziójában azonban csak egy jelzőcsoport, a 11.0 százalékos gyakoriságú „barátságosak, jólelkűek” szerepel. Részben az utóbbihoz hasonló tartalmúak a „szerények” (8.1%) és a „befelefordulók” (6.7%) jelzők. A „magyarságukra büszkék” jellemzést a válaszolók 10.2%-a említi. A felvidékiek önképének önkritikus dimenzióját két negatívan minősítő tulajdonság képezi, a „megalkuvók–gerinctelenek” (9.4%) önjellemzés a nemzeti identitáshoz ragaszkodást tagadja, a „széthúzók” (9.1%) pedig a közösségi szellemet.

3. ábra

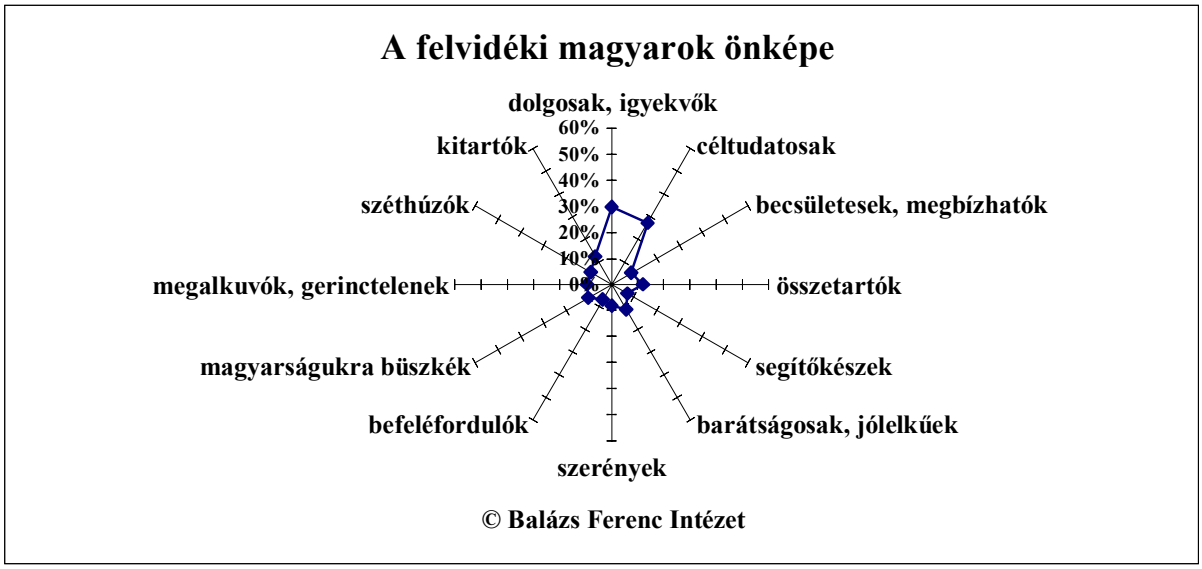

A felvidéki magyarok önképét szintén megvizsgáltuk részletesebb területi bontásban, nyugat-, közép-, és kelet-szlovákiai felosztást követve (5. táblázat). A leggyakoribb önjellemzések gyakoriságait nézve e térségekben jelentős eltéréseket figyelhetünk meg. A nyugat-szlovákiai válaszadók átlag fölött jellemezték a felvidéki magyarokat céltudatosnak, becsületesnek és magyarságukra büszkéknek. A közép-szlovákiai reszpondenseink esetében a dolgos, igyekvő, segítőkész, szerény és befelefordulo önjellemzések átlag fölöttiek. Ugyancsak e térség megkérdezetteinél jelennek meg átlag fölötti gyakorisággal az önkritikus jellemzések (megalkuvó és széthúzó). A kitartóként való önjellemzés erősen átlag alatti előfordulása szintén a közép szlovákiai magyarok önkritikára való hajlamára utal. A kelet szlovákiai válaszadók esetében az összetartó, barátságos és kitartó önjellemzések fordulnak elő gyakrabban, valamint a magyarságára büszke önjellemzés átlag alatt.

A fentiekben tárgyalt tulajdonságok főkomponens elemzéssel képzett konfigurációit a 6. táblázat tartalmazza. Ebből kiderül, hogy a leggyakrabban a civilizáltság–dimenzióhoz közelálló „becsületesek, megbízhatók” – „dolgosak, igyekvők” – „barátságosak, jólelkűek”

5. táblázat
A felvidéki magyarok önjellemzései alrégiók szerint.
(százalékok)

	Nyugat-Szlovákia	**Közép-Szlovákia**	**Kelet-Szlovákia**	**Összesen**
dolgosak, igyekvők	27.2	35.o	27.8	29.8
céltudatosak	46.5	14.5	6.3	27.9
kitartók	15.3	5.1	15.1	12.0
összetartók	10.7	7.6	16.4	11.5
barátságosak, jólelkűek	9.o	10.2	17.7	11.0
magyarságukra büszkék	13.o	8.5	5.0	10.2
megalkuvók, gerinctelenek	7.3	12.8	10.1	9.6
becsületesek, megbízhatók	10.8	9.4	5.0	8.8
széthúzók	7.9	11.9	6.3	8.8
szerények	3.9	17.9	2.5	8.0
segítőkészek	5.1	10.2	6.3	6.9
befelefordulók	4.5	9.4	7.5	6.7
Esetszám	**176**	**117**	**79**	**372**

6. táblázat
A felvidéki magyarok önképei.
(főkomponens elemzés – 59.79 %)

1. faktor, 12.6%	**faktorsúlyok**
becsületesek, megbízhatók	.707
dolgosak, igyekvők	**.703**
barátságosak, jólelkűek	**.524**
2. faktor, 11.3%	
Kitartók	**.827**
Összetartók	**.627**
3. faktor, 9.7%	
megalkuvók, gerinctelenek, behódolók	**.637**
széthúzók	**.613**
magyarságukra büszkék	**–.502**
4. faktor, 9.0%	
szerények	**.685**
befelefordulók	**.640**
5. faktor, 8.5%	
segítőkészek	**.843**
6. faktor, 8.4%	
céltudatosak	**–.844**

tulajdonságok fordulnak elő együtt. Ezt a „kitartóak–összetartóak” tulajdonságok követik, a harmadik faktor az önkritikus tulajdonságok egy képbe összeállásáról tanúskodik (megalkuvók, gerinctelenek, behódolók, széthúzók), melyben negatív faktorsúllyal jelenik meg a „magyarságukra büszkék” tulajdonság is. A negyedik faktort („szerények–befelefordulók”) két, faktorokba nem rendeződő változó követi (segítőkészek illetve céltudatosak, ez utóbbi negatív faktorsúllyal). Érdemes kiemelnünk, hogy a „magyarságukra büszkék” tulajdonság (amely ez esetben a nemzetiségre mint értékre vonatkozó jellemzők nagy részét tartalmazza) pozitív domináns faktorsúllyal egyik faktorban sem jelenik meg,

aminek oka lehet (ismerve e tulajdonság előfordulási gyakoriságát), hogy ez a tulajdonság kis pozitív értékkel mindegyik faktorban megjelenik, azaz az esetek többségében említésre kerül.

Személyi változók szerint regresszió számítással elemezve a fenti felvidéki magyar önkép-faktorokat a kapott béta értékekből az derül ki, hogy a kitartó–összetartó tulajdonság-együttes inkább a nagyvárosiakra és szórványban élőkre jellemző (7. táblázat). Az önkritikus jellemzőket tartalmazó faktor (megalkuvók, széthúzók) inkább az idősekre, a „szerények–befelefordulók" az érettségizettekre jellemző. A segítőkészséget a falun élők tartják a felvidéki magyarságra jellemzőnek, a kisvárosiak viszont ezt a tulajdonságot nem említik. A céltudatosságot a tömbben élők és az általános iskolai végzettségűek vallják, az érettségizettekre viszont ez az önkép nem jellemző. Általános, nemzeti és politikai értékrendtípusok szerint elemezve a faktorokat látható, hogy a becsületes, dolgos barátságos magyarságkép a kompetitív értékorientációjúakra, valamint a szilárd nemzeti és demokrata politikai értékorientációjúakra jellemző. A kitartó–összetartó tulajdonságokat a nemzeti konzervatívok vallják, nem jellemzők viszont ezek a megtagadó-nemzeti értékrendűek önképére.

7. táblázat

A felvidéki magyarok önkép–faktorai, személyi változók szerint.

(modellált béta együtthatók)

	becsületes dolgos barátságos	kitartó, összetartó	megalkuvó széthúzó	szerény, befele–forduló	segítőkész	céltudatos
Független változók szerint						
Fiatalok	o	+	– –	o	o	–
Középkorúak	+	o	o	+	o	+
Idősek	o	–	++	o	o	o
Általános	o	o	o	–	o	++
Szakiskola	+	o	o	–	+	–
Érettségi	–	o	o	++	–	– –
Felsőfokú	–	o	o	+	o	+
Falu	o	o	o	+	++	+
Kisváros	o	–	o	–	– –	o
Nagyváros	+	++	o	+	o	–
Szórvány	+	++	–	o	–	– –
Általános értékrendtípusok szerint						
Toleráns	+	o	o	– –	+	++
Kompetitív	++	o	–	– –	–	o
Nemzeti / konzervatív	o	++	o	–	o	o
Nemzeti értékrendtípusok szerint						
Szilárd nemzeti	++	+	o	–	+	+
Megtagadó nemzeti	–	– –	o	o	+	o
Politikai értékrendtípusok szerint						
Demokrata	++	+	o	o	o	o
Tekintélyelvű	o	+	o	– –	o	o
Különbözőségtudat–típus szerint						
saját csoport centrikusak	++	+	++	+	+	++++
államnemzetiek	o	+	+	++	o	+
kultúrnemzetiek	++++	++	++	++	+	+
kozmopoliták	++	++	–	o	+	+

Különbözőségtudat-típusok szerint vizsgálva a főkomponens elemzéssel kapott önképeket azt látjuk, hogy a sajátcsoport-orientációjúakra a civilizáltságot kifejező első, az önkritikus harmadik és különösen a céltudatosság (hatodik önkép, béta .211) jellemző. Az államnemzetiekre a „szerények–befelefordulók" önkép jellemző szignifikánsan (béta .119), a

kultúr-nemzetiekre viszont csak a segítőkész és a céltudatos önképek nem jellemzőek. Különösen nagy béta értékkel jellemzi ezt a csoportot a szorgalmas–becsületes–barátságos önkép (béta .202). A kozmopolita orientációjúakra szintén az első két faktor (civilizáltság–barátságosság illetve összetartás–kitartás) jellemző szignifikánsan. A civilizáltság-faktor tehát csak az államnemzetiekre nem jellemző, az önkritikus kép pedig csak a sajátcsoport-orientációjúakra és a kultúr-nemzetiekre jellemző.

I.3. A kárpátaljai magyarok önképe

A kárpátaljaiaknál a „szorgalmasak, dolgosak" tulajdonságcsoport különösképpen nagy arányban jelenik meg (51.8%). Mivel ez a kategória olyan tulajdonságokat is tartalmaz mint a „takarékosak" vagy a „rendszeretők", e régióban ezt tekintjük az önkép civilizáltság–dimenziójának, melyet gyakoriság szempontjából a pozitív emberi viszonyokra utaló dimenzió követ. Ennek elemei a „vendégszeretők, szívélyesek" (22.4%), az „őszinték, nyíltak" (20.4%), a „nyugodtak, türelmesek, békések" (10.4%), mely utóbbi tulajdonságcsoport valószínűleg a többségi nemzet ellenségességével, intoleranciájával szemben értendő. A közösségi dimenzió is része a kárpátaljai önképnek: „összetartók" 7.7%, „segítőkészek, odaadók, önzetlenek" 16.4%. Az „igazi magyarok, szeretik a szülőföldet" a kérdésre válaszolók 8%-a esetében jelenik meg. Önkritikus elemekként a széthúzás–dimenzió két összetevője, a „széthúzók" (8.7%) és az „önzők, irigyek, maguknak valók" (7.7%) fordulnak elő. Az általános dimenziók mellett a „tűrőképesek, szívósak, kitartók" (17.7%), valamint a sajátosan csak a kárpátaljaiakra jellemző „vallásosak" (7.7%) része még ennek az önképnek.

4. ábra

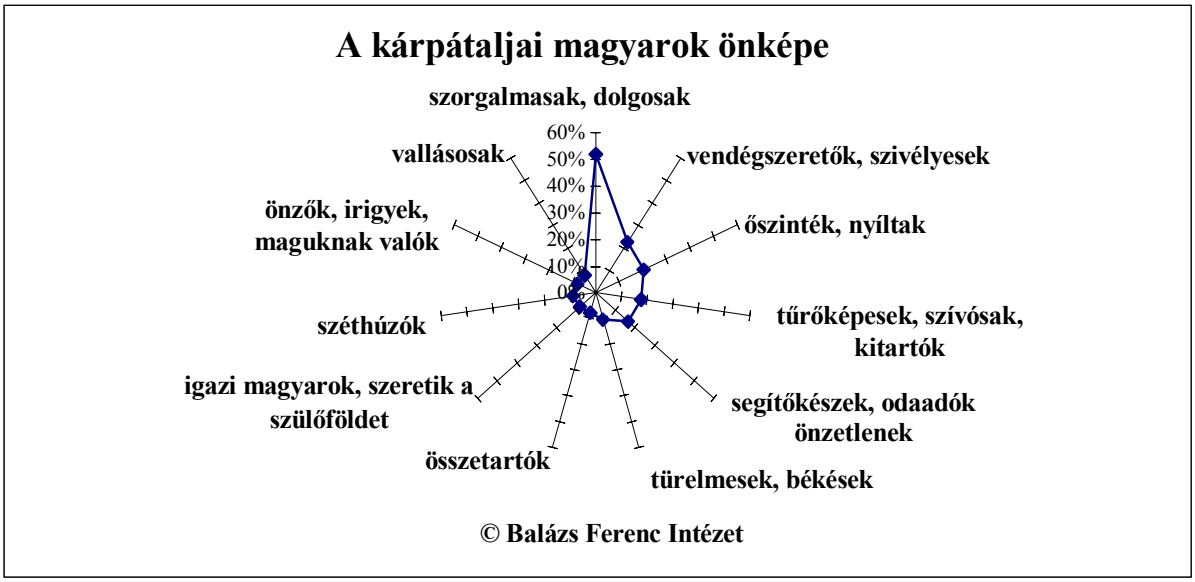

8. táblázat.
A kárpátaljai magyarok önképe.
(főkomponens elemzés, 59.22 %)

1. faktor, 13.65 %	**faktorsúlyok**
Vendégszeretők, szívélyesek	**.709**
Odaadók, önzetlenek, segítőkészek	**.569**
2. faktor, 12.64 %	
Széthúzók	**.529**
szorgalmasok, takarékosak	**.479**
3. faktor, 11.68 %	
összetartók	**.573**
vallásosak	**.567**
4. faktor, 11.11 %	
tűrőképesek, szívósak, kitartók	**.623**
5. faktor, 10.13 %	
nyugodtak, türelmesek, toleránsak	**.618**
igazi magyarok	**.448**

A főkomponens elemzéssel kapott tulajdonság konfigurációk a 8. táblázatban láthatók. Ebben a leggyakrabban előforduló „szorgalmasak, dolgosak, takarékosak" tulajdonságcsoport együtt jelenik meg a „széthúzók" tulajdonsággal, minősítés szempontjából egy ambivalens önképet képezve. Az első és harmadik faktorok egyaránt a kárpátaljaiak közösségi vonásaira utalnak: a vendégszeretők–szívélyesek és az önzetlenek–segítőkészek tulajdonságcsoportok tartalmilag közel állnak egymáshoz, így tekinthetjük ezt a képet a kárpátaljai önkép közösségi dimenziójának kifejezőjeként, az összetartás–vallásosság faktor viszont egy vallási megalapozottságú közösségiséget fejez ki. A vizsgált régiók között egyedülálló önkép-elem fejeződik ki az ötödik faktorban, a türelmes, toleráns – igazi magyar képe. A tulajdonság-struktúra jellegzetessége, hogy (eltérően az erdélyi és a felvidéki önképektől) nem tartalmaz sztereotipikus tulajdonság-csoportosulásokat: hiányoznak e képből az egymással oksági viszonyban álló, hasonló tartalmú jellemvonás-asszociációk.

Személyi változók szerint regresszió elemzéssel vizsgálva a fenti önkép-elemeket (9. táblázat) azt látjuk, hogy a toleráns–jó magyar önkép a fiatalokra nem jellemző. A vendégszeretők–önzetlenek önkép iskolai végzettségtől függetlenül fordul elő. Az ambivalens és a közösségi–vallásos önképek kapcsolatát nézve a szakiskolát végzettekkel illetve az érettségizettekkel nagy mértékben eltérő összefüggések figyelhetők meg: az érettségizettekre az ambivalens kép jellemző, a szakiskolásokra viszont a közösségi–vallásos kép (béta .177), mely utóbbi az érettségizettekre szignifikánsan nem jellemző (béta –.170). A toleráns–igazi magyar kép a felsőfokúak önképének domináns eleme. Lakhely szerint vizsgálva az önképeket az derül ki, hogy a vendégszeretők–önzetlenek, széthúzók–szorgalmasak és szívósak–kitartók önképek a falun élőkre jellemzőek, nem jellemzőek viszont a kisvárosiakra. A toleráns értékorientációjúakra az önkép közösségi dimenzióját kifejező első és harmadik faktorok jellemzőek, a konzervatív/keresztény értékrendűekre az ambivalens önkép-faktor.

A szilárd nemzeti értékrendűekre a vendégszeretők–önzetlen, széthúzó–szorgalmas és toleráns–jó magyar önképek jellemzőek szignifikánsan, a megtagadó nemzetiekre a közösségi–vallásos és a szívós–kitartó. A különbözőségtudat-típusok szerinti kozmopolita orientációjúakra mindenik itt tárgyalt önkép-elem szignifikánsan jellemző, a saját csoport orientációjúakra viszont egyik sem. A kultúr-nemzetiekre és államnemzetiekre az ambivalens

önkép jellemző ellentétesen, azaz az utóbbiakra nem jellemző ez a kép, a kultúr-nemzetiekre viszont igen.

9. táblázat

A kárpátaljai magyarok önképei, személyi változók szerint.

(modellált béta együtthatók)

	vendégszerető szívélyesek önzetlenek	**Széthúzók szorgalmasak**	**Összetartók vallásosak**	**szívósak kitartók**	**nyugodtak, igazi magyar toleránsak**
Független változók szerint					
Fiatalok	–	–	o	+	– –
Középkorúak	+	o	+	o	+
Idősek	o	+	o	–	o
Általános	o	o	o	+	–
Szakiskola	o	– –	+++	+	+
Érettségi	o	++	– – –	–	o
Felsőfokú	o	–	+	– –	++
Falu	++	++	– –	++	o
Kisváros	– –	– –	+	– –	–
Nagyváros	o	–	+	o	++
Szórvány	– –	o	–	o	– –
Általános értékrendtípusok szerint					
Toleráns	++	o	+++	– –	+
Kompetitív	–	o	o	o	o
Nemzeti / liberális	+	+	– –	– –	+
Konzervatív / keresztény	+	++	o	–	++
Nemzeti értékrendtípusok szerint					
Szilárd nemzeti	++	++	+	–	++
Megtagadó / nemzeti	o	–	++	++	–
Defenzív / nemzeti	–	o	– –	+	–
Politikai értékrendtípusok szerint					
Demokrata	+	+	+	–	+
Tekintélyelvű	++	o	++	o	++
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint					
Status quo–n belüli...	++	o	++	o	++
Status quo–t részben meghaladó…	o	–	++	– – –	o
Euro–szkeptikusok	o	+	++	o	+
Különbözőségtudat–típusok szerint					
Kozmopolita	++	++	++	++	++
Saját csoport	–	–	+	o	o
Államnemzeti	–	– –	o	o	–
Kultúr-nemzeti	o	++	+	– –	o

I.4. A vajdasági magyarok önképe

A vizsgált régiók között a vajdasági magyarok önjellemzésében figyelhető meg a legtöbb sajátos elem. Itt is megtalálható, a többi területhez képest nagyobb arányban a „szorgalmasak, takarékosak, jó szakemberek, jó gazdálkodók” (61.4%), és kisebb arányban a „becsületesek, tisztességesek, kötelességtudók, szavatartók” (6.5%). A pozitív emberi tulajdonságok dimenziója már háttérbe szorulva jelenik meg: „barátságosak, kedvesek, jószívűek” (7.8%), „vendégszeretők, segítőkészek, odaadók” (10.3%) Más területekkel ellentétben azonban erre az önképre egy negatívan minősítő jelzőcsoport nyomja rá a bélyegét. A minden régióban előforduló széthúzásra/torzsalkodásra utaló tulajdonságokat itt szokatlanul gyakran említik: „széthúzók” 27.8%, „irigyek, önzők, károrvendők” 19.3%. A vajdasági magyarok önképének sajátos vonását egy sor olyan negatívan minősítő jelző képezi, amelyek nem sorolhatók az e fejezet kezdetén vázolt negatív emberi tulajdonságok dimenziójába, ezek a következők: „zárkózottak, bizalmatlanok, félénkek, visszahúzódók” (31.2%), „megalkuvók, behódolók, gerinctelenek, beszarik, szolgalelkűek” (8.3%), „megfélemlítettek, kiszolgáltatottak, elesettek, megtörtek, reményvesztettek, hontalanok” (8.0%) és az „idegesek, depressziósak, pesszimisták, könnyen elvesztik a fejüket” (5.4%). E a jellemzések vélhetően a közelmúlt Jugoszláviai eseményeire, a vajdasági magyarok kiszolgáltatott helyzetére utalnak, igazolva a nemzetkép (ez esetben önkép) meglehetősen rugalmas voltát.

5. ábra

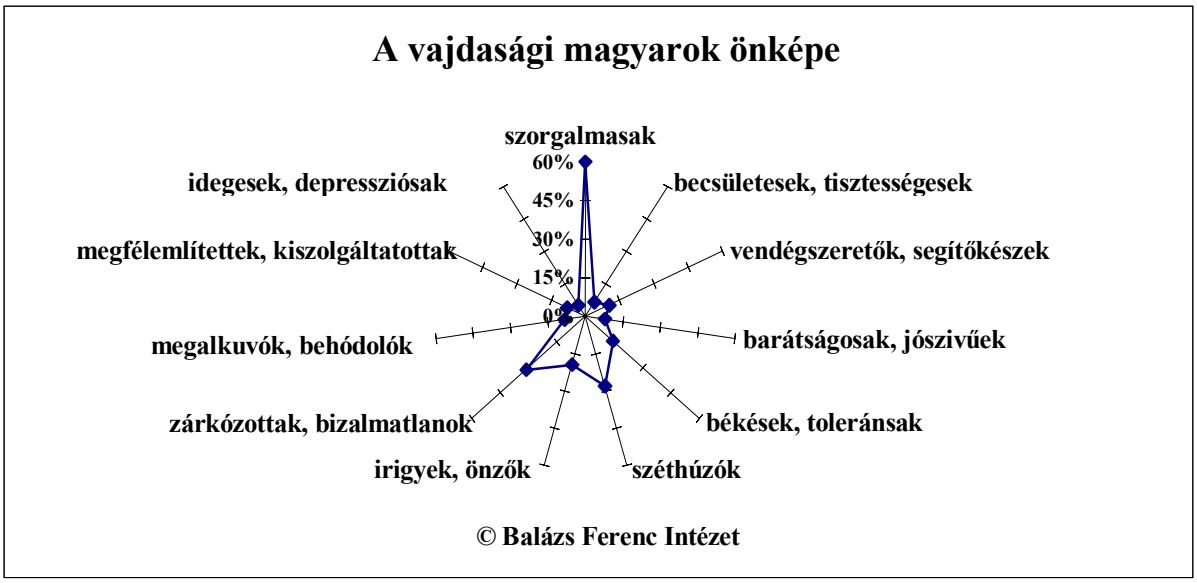

A fenti negatívan minősítő, sajátosan vajdasági tulajdonságok egy része főkomponens elemzéssel szintén egy faktorba kerül (10. táblázat), a legnagyobb magyarázó erejű önkép-összetevőt képezve. Ezt egy elítélő faktor követi, melyben két pozitív jellemző tömörül, az adott faktorstruktúrában negatív előjellel szerepelve (kisebb pozitív faktorsúllyal az elítélő tulajdonságok sora jelenik meg ebben a faktorban). A harmadik faktor a „széthúzók” és az „irigyek, önzők” jellemzések összetartozását mutatja, az adott struktúrában azonban szintén fordított értelemben szerepelnek, a „békés, türelmes, toleráns” tulajdonságokkal képezve egy pozitívan minősítő önképet. A negyedik faktorban a „becsületesek, tisztességesek, szavatartók” tulajdonságok nem kapcsolódnak más tulajdonságcsoporttal, ez a kép az általunk civilizáltnak nevezett önkép-dimenziónak felel meg. A „szorgalmasak, takarékosak” és a „megfélemlítettek, elnyomottak, megtörtek” tulajdonságok ötödik faktorban látható

kapcsolódása azt jelzi, hogy a legnagyobb gyakoriságú, jó munkamorált kifejező jelzőcsoport itt nem sztereotipikusan fordul elő.

10. táblázat
A vajdasági magyarok önképe.
(főkomponens elemzés, 56.05%)

1. faktor, 13.4%	**faktorsúlyok**
zárkózottak, félénkek, bizalmatlanok	**.705**
idegesek, depressziósak, pesszimisták	**.697**
megfélemlítettek, elnyomottak, megtörtek	**.296**
2. faktor, 12.5%	
vendégszeretők, segítőkészek, odaadók	**–.699**
barátságosak, kedvesek, megbízók	**–.729**
megfélemlítettek, elnyomottak, megtörtek	**.260**
gerinctelenek, beszarik, szolgalelkűek	**.234**
3. faktor, 10.9%	
békések, békeszeretők, türelmesek, toleránsak	**.611**
irigyek, károrvendők, önzők	**–.612**
Széthúzók	**–.655**
4. faktor, 9.9%	
becsületesek, tisztességesek, szavatartók	**.867**
5. faktor, 9.1%	
szorgalmasak, takarékosak, jó szakemberek	**.472**
megfélemlítettek, elnyomottak, megtörtek	**.309**
gerinctelenek, beszarik, szolgalelkűek, megalkuvók	**–.824**

A kapott vajdasági magyar önkép-faktorokat személyi változók szerint elemezve több szignifikáns összefüggésre is fény derül (11. táblázat). A második, negatív tartalmú önképet (nem vendégszerető – nem barátságos) inkább a középkorúak említik. A zárkózott – ideges, depressziós önkép nem jellemző a csak általános iskolát végzettekre, a szorgalmas–megfélemlített az érettségizettekre. Erősebb összefüggések mutatkoznak a lakhely típusa szerint: a becsületes, tisztességes, szavatartó önkép (3. faktor) kiemelkedően gyakran fordul elő a nagyvároson élők körében, nem jellemzi viszont a kisvárosiakat. A független személyi változók szerinti legerősebb összefüggést a tömb/szórvány változó esetén kaptuk, miszerint a zárkózott, bizalmatlan–ideges, depressziós önkép a szórványban élőkre jellemző (béta .257). Ugyancsak a szórványbelieknél fordul elő gyakrabban a becsületes, tisztességes önkép, a tömbben élőkre viszont a második és ötödik önkép-faktorok a jellemzőek. Az általános értékrendtípusok szerinti összefüggéseket nézve az látható, hogy a zárkózott–ideges önkép nem jellemző a kompetitív értékorientációjúakra, a toleránsak viszont gyakran jellemzik a vajdasági magyarokat becsületes–tisztességesként. Nemzeti értékrendtípusok szerint vizsgálva az összefüggéseket az látszik, hogy a szorgalmas–megfélemlített önkép jellemző a megtagadó nemzetiekre, a zárkózott–ideges önkép viszont sem a megtagadó, sem a defenzív típusokra nem jellemző. Nem jellemző ez az önkép a politikai értékrendtípus szerint tekintélyelvűekre sem. A Magyarország EU integrációja és a kisebbségvédelmi intézkedések szerinti összefüggésekből érdemes kiemelnünk, hogy a becsületes, tisztességes, szavatartó önképet vallók hajlanak a status quo kereteit részben meghaladó megoldások preferálására .

Különbözőségtudat-típusok szerint ez esetben csak egy szignifikáns összefüggést találtunk, miszerint a becsületes-önkép nem jellemzi a sajátcsoport-orientációjúakat.

11. táblázat
A vajdasági magyarok önkép–faktorai, személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	zárkózottak idegesek megfélemlítettek	nem vendégszerető nem barátságosak	békések türelmesek	becsületesek	szorgalmasak megfélemlítettek
Független személyi változók szerint					
Fiatalok	+	– – –	o	o	–
Középkorúak	o	++	+	+	o
Idősek	–	+	o	o	o
Általános	– –	o	+	+	+
Érettségi	+	+	–	o	– –
Felsőfokú	+	+	o	o	o
Falu	o	+	–	o	o
Kisváros	–	+	+	– –	+
Nagyváros	+	– –	o	+++	–
Szórvány	++++	– –	o	++	– –
Általános értékrendtípusok szerint					
Kompetitív	– –	o	o	–	+
Toleráns	–	–	+	++	+
Közösségi	–	–	o	–	o
Keresztény/ nemzeti	+	–	o	+	o
Nemzeti értékrendtípusok szerint					
Szilárd nemzeti	o	– –	–	o	– –
Megtagadó nemzeti	– – –	o	o	–	++
Defenzív nemzeti	– – –	+	+	o	+
Politikai értékrendtípusok szerint					
Demokrata	–	++	o	–	o
Tekintélyelvű	– –	–	+	+	+
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint					
Status quo–n belüli...	+	– –	–	o	o
Status quo–t meghaladó…	–	o	+++	++	o
Euro–optimisták	– –	+	+	+	+
Különbözőségtudat–típusok szerint					
Kozmopolita	–	–	o	+	+
Saját csoport	+	o	+	– –	–
Államnemzeti	o	+	o	–	o
Kultúrnemzeti	o	+	–	o	o

A határon túli magyarok önképe 1999-ben és 1997-ben. Összehasonlítás

A bemutatott önjellemzések egyik fontos szempontját az önkritikus tulajdonságok aránya képezte. Ennek ellentéteként a pozitív tulajdonságok együttesét „etnocentrikus” dimenziónak nevezhetjük, az értékelő tartalmat nem hordozó, vagy nem egyértelműen minősítő tulajdonságokat pedig semlegeseknek (pl. „mások a szokásaik”). E három kategóriába összevonva az összes említett tulajdonságot lehetővé válik az önképek mennyiségi összehasonlítása. Ezzel az eljárással az eddigi feldolgozás egy hátrányát is leküzdhetjük azáltal, hogy azokra a jelzőkre is kiterjed melyeket az eddig tárgyalt tulajdonság-kategóriák nem fedtek le, és amelyek információ-értéke így az eddigi feldolgozás során elveszett.

E három dimenziót régiónként ábrázoló 6. ábra adatai alátámasztják az önképek önkritikus dimenzióiról már eddig mondottakat. Eszerint 1999-ben önmagukkal szemben legkritikusabbnak a vajdasági magyarok bizonyultak. Önképük e jellemzőjét kivételesnek is nevezhetnénk, hiszen esetükben az említett negatív tulajdonságok aránya több mint kétszerese az őket követő felvidékiekénél. A saját csoportot idealizáló tulajdonságok aránya a kárpátaljaiak esetében a legnagyobb. Bár az erdélyiek önképe az eddigiekben bemutatott tematikus feldolgozásban a legkevésbé reflektáltnak bizonyult, az itt tárgyalt összehasonlításban az önképük negatív dimenziója alapján közelebb állnak a felvidékiekhez mint a kárpátaljaiakhoz. E helyzet-módosulás oka az erdélyiek önjellemzésében előforduló bíráló elemek tematikus sokfélesége, aminek következtében a tematikus összevonással képzett leggyakoribb kategóriákba ezek jelentős része nem került be. Figyelemre méltó továbbá, hogy az erdélyi önképben legnagyobb a semleges tulajdonságok kategóriája, aminek következtében a pozitívan minősítő önjellemzések sorrendjében a felvidékiek mögé kerülnek. A semleges önjellemzések e nagy aránya, együtt a negatív önjellemzésekkel itt mondottakkal ellentmondani látszik azzal az eddigiekben megfogalmazott megállapításunkkal, miszerint az erdélyi magyarok önképe az itt tárgyaltak közül a legkevésbé reflektált volna.

6. ábra

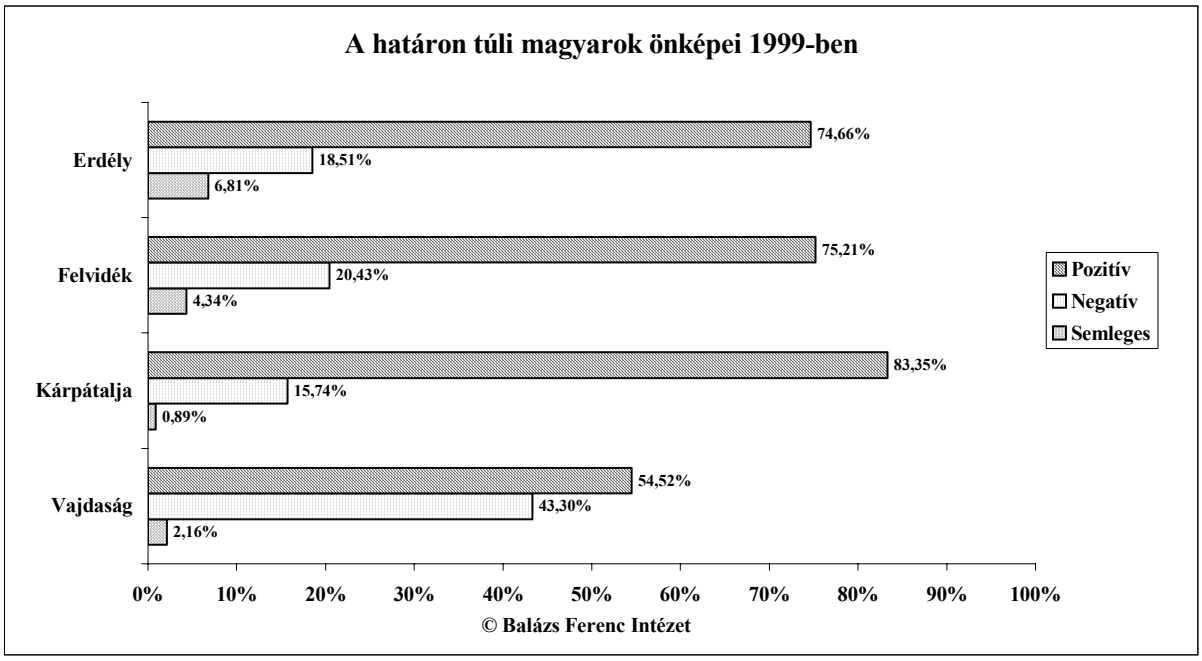

7. ábra

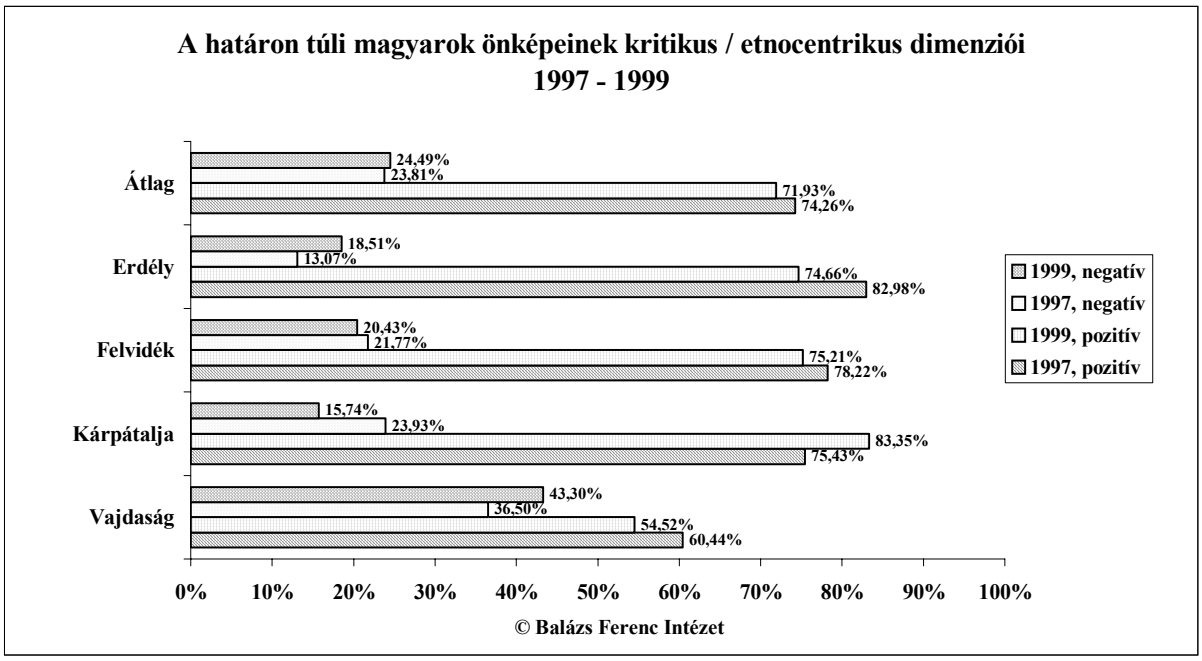

Az 1999-ben és 1997-ben kapott pozitív és negatív önjellemzések arányait összehasonlítva (7. ábra) az derül ki, hogy a kisebbségben élő magyar népesség önmagáról alkotott képe az elmúlt két év során romlott: a pozitív jellemzők átlagos aránya csökkent, a negatívaké azonban enyhén nőtt. *Ez a határon túli magyarok önkritikájának a tárgyalt időszak alatti erősödését jelenti, a saját közösséggel szembeni pozitív elfogultság mérséklődésének tendenciáját.* E téren a legnagyobb mértékű változás az erdélyiek önjellemzésében figyelhető meg, a legkisebb pedig a felvidéki magyarok körében. Kivételt képeznek e tekintetben a kárpátaljaiak magyarok, akik önképében e tendenciával ellentétes változás, a pozitívan minősítő önjellemzések arányának növekedése figyelhető meg.

II. A határon túli magyarok képe a magyarországi magyarok jellemvonásairól

A határon túli magyarok magyarországi magyarokról (a továbbiakban magyarországiakról vagy anyaországiakról) alkotott képét vizsgálva (2. melléklet) öt tematikus dimenziót különítetünk el:

– a *kisebbségekkel szembeni viszonyulásra* vonatkozó tulajdonságcsoport mindenik vizsgált régióban előfordul, e dimenzió összetevőinek az általános értelemben vett „beképzeltek, gőgösek, fennhéjázók" valamint az adott régiók népességére vonatkozó, de ilyen formában mindenikben előforduló „lenéznek bennünket, lenézik a kárpátaljaiakat, nem szeretik az erdélyieket, nem szeretik a vajdaságiakat" jellemzéseket tekintjük.

– a magyarországiak határon túli magyarokétól *eltérő értékrendjét elítélő terminusok*ban kifejeződő tulajdonságok ("anyagiasak, pénzéhesek, zsugoriak, fösvények") a magyarországiakról alkotott képnek egyik negatív dimenzióját képezik

– az *elidegenedett emberi viszonyok*ra utaló jellemvonáso*k* („irigyek, önzők, károrvendők")

– a *csökkent mértékű ragaszkodás a nemzeti identitáshoz* ("közömbösek a magyarság iránt, hiányzik a nemzeti tudatuk, nem igazi hazafiak").

– a magyarországiakról alkotott kép pozitív dimenzióját képezik a „művelt, civilizált, igényes, rendszerető, kultúrált, európai, nem balkáni" valamint a „barátságos, jószívű, kedves, segítőkész, vendégszerető" tulajdonság-agglomerátumok. Ezt a dimenziót nevezhetjük az *anyaországiak modellértékűségét* kifejezőnek – olyan karaktervonásoknak, melyek kisebb mértékben általában a kisebbségben élő magyarok önjellemzésében is előfordulnak. A „nem balkániak", „nem ortodoxok "stb. kifejezések azonban utalnak e dimenzió egy olyan értelmezési lehetőségére is, amely a többségi nemzetek jellemzése során válik még valószínűbbé: egy kevésbé civilizált környezetben élő magyarság egészének „civilizátori" felfogására.

A fenti általános dimenziók mellett a vizsgált területek mindegyikén megjelennek azonban olyan jellemvonások is, melyek e régiók magyarországi magyarságképének sajátos arculatot adnak.

II.1. Az erdélyi magyarok képe a magyarországi magyarokról

Az erdélyiek magyarországiakról alkotott képében a vázolt öt általános dimenzió mindenike megjelenik. E kép jellegzetessége, hogy az elidegenedett emberi viszonyok dimenziója a fenti jelzők mellett további két tulajdonság-kategóriával bővül, a leggyakrabban előforduló „barátságtalanok, hidegek, zárkózottak" (20.7%) valamint a „nem segítőkész, maguknak valók" (9.75%) tulajdonságokkal. Következésképpen ez a dimenzió az erdélyi magyarok anyaországiakról alkotott képének legsúlyosabb pillérét képezi. Ezt a határon túli magyarsággal szembeni viszonyulást kifejező tulajdonságok csoportja követi ("lenézők, beképzeltek, gőgösek" 17.9%, „nem szeretik az erdélyieket" 12.2%). A modell-értékűség dimenzió a „szorgalmasak, jó szakemberek" összetevővel bővül (5.4%). Utóbbi kép sajátossága a csak e régióban megjelenő „nem rendszeretők, felületesek, felszínesek, civilizálatlanok" tulajdonságcsoport (4.8%).

8. ábra

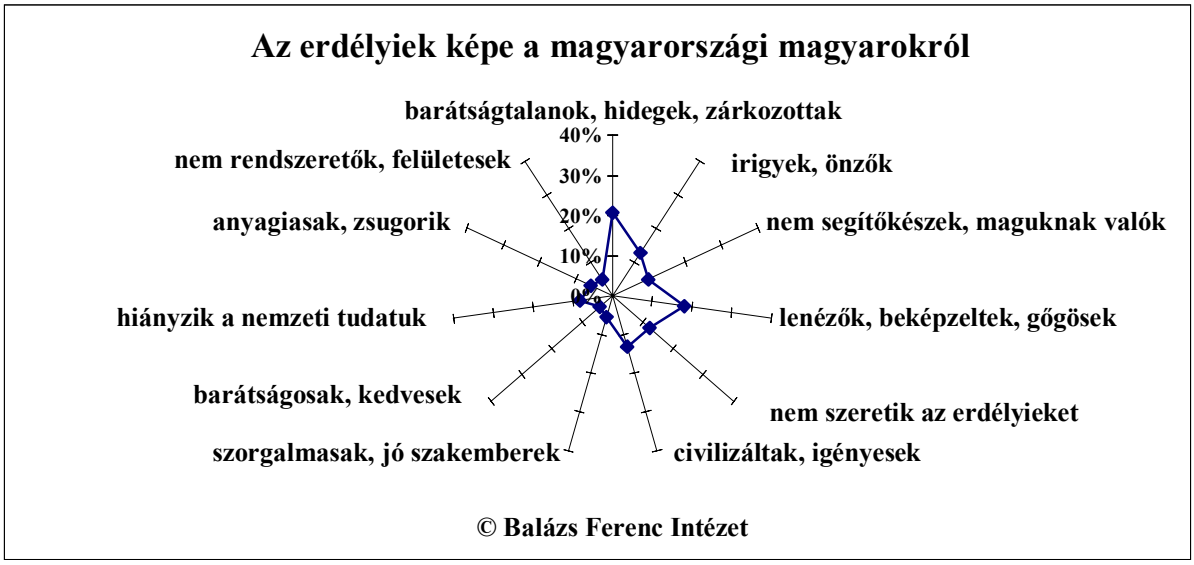

Az utóbb említett tulajdonságcsoport különállóságát a főkomponens elemzés eredményei is alátámasztják, mely szerint e tulajdonság egyetlen más jellemvonás-csoporttal sem társul. A főkomponens elemzés eredményeként kirajzolódó faktorstruktúra megerősíti azt az állításunkat, hogy *az erdélyiek magyarországiakról alkotott képének legerősebb összetevője, mely egyben a legnagyobb magyarázó erővel is bír, az elidegenedett emberi viszonyok percepciójából ered.*

12. táblázat
Az erdélyi magyarok magyarországiakról alkotott képe.
(főkomponens elemzés, 51.48%.)

1. faktor, 12.1%	**Faktorsúlyok**
nem segítőkészek, maguknak valók	**.683**
barátságtalanok, hidegek, zárkózottak	**.565**
irigyek, önzők, károrvendők	**.541**
2. faktor, 10.2%	
barátságosak, kedvesek, közlékenyek	**.623**
civilizáltak, igényesek	**.596**
3. faktor, 9.9%	
szorgalmasak, jó szakemberek	**.712**
hiányzik a nemzeti tudatuk	**.596**
lenézők, beképzeltek	**.385**
4. faktor, 9.5%	
felületesek, felszínesek, civilizálatlanok	**.838**
5. faktor, 9.4%	
nem szeretik az erdélyieket	**.779**
anyagiasak, zsugoriak	**.611**

Említésre méltó még, hogy a kapott tulajdonság-konfigurációban a „nem szeretik az erdélyieket” az „anyagiasak, zsugoriak“-al társul, mely összefüggés magyarázó erővel bírónak is felfogható. A két jellemzés együtt-előfordulása ugyanis jelezhet egy ezek között fennálló ok-okozati kapcsolatot, miszerint az anyaországiak anyagiassága az oka annak, hogy nem szeretik az erdélyieket. A fordított irányú összefüggés ez esetben logikailag nem helytálló.

Az erdélyiek magyarországiakról alkotott képének főkomponens elemzéssel kapott faktorait személyi változók szerint regresszió elemzéssel vizsgálva a következő táblázatban összefoglalt eredményeket kaptuk.

13. táblázat

Az erdélyiek képe a magyarországi magyarokról.

(modellált béta együtthatók)

	barátságtalan irigy	**barátságos civilizált**	**szorgalmas gyenge nemzettudat lenéző**	**felületes**	**nem szeretik az erdélyieket anyagiasak**
Független változók szerint					
Fiatalok	–	o	–	o	–
Középkorúak	++	o	o	o	o
Idősek	o	o	+	+	+
Általános	–	+	–	o	–
Szakiskola	o	+	o	–	o
Érettségi	o	– –	+	o	+
Felsőfokú	+	o	+	o	o
Falu	– –	++	–	–	–
Kisváros	+	–	o	o	o
Nagyváros	o	o	+	+	+
Szórvány	o	–	o	– –	o
Általános értékrend-típusok szerint					
Toleráns / közösségi	–	o	o	–	o
Kompetitív / pragmatikus	+	– –	+	o	–
Konzervatív / nemzeti	o	o	+	o	–
Kizárólagos fogyasztói	–	+	o	–	o
Nemzeti értékrend-típusok szerint					
Szilárd nemzeti	+	o	++	–	+
Megtagadó nemzeti	– –	o	–	o	–
Defenzív nemzeti	o	+	–	o	o
Közéleti/politikai értékrend-típusok szerint					
Demokrata	+	+	+	o	+
Tekintély-elvű	– –	++	– –	– –	o
Magyarország EU integrációja és a kisebbségvédelmi elvárások szerint					
Status quo-n belül...	++	o	++	–	++
Status guo-n kívül...	o	++	–	–	–
Euro-optimisták	+	– –	–	o	–

A táblázatból azt látjuk, hogy az anyaországban élők elidegenedett emberi viszonyokkal való jellemzése az életkor szerinti csoportok közül a középkorúak esetében gyakori, a modellértékűség-kép pedig az érettségizettekre nem jellemző. A falun élők kevésbé észlelik a magyarországi elidegenedett emberi viszonyokat, gyakran előfordul azonban körükben a modellértékűség-kép. Általános értékorientáció-típusok szerint egyetlen szignifikáns összefüggést kaptunk, miszerint a kompetitív orientációjúakra nem jellemző a magyarországiak modellértékűnek látása. A nemzeti értékorientáció-típusok szerinti összefüggéseket vizsgálva látható, hogy a szilárd nemzetiek gyakran jellemzik a magyarországiakat a gyenge nemzettudatúaknak, a megtagadó nemzetieknél viszont ritkán fordul elő az elidegenedettség-faktor. A tekintélyelvű közéleti–politikai orientációjúak gyakran látják a magyarországiakat modellértékűnek, nem jellemzőek viszont rájuk a magyarországiakat elítélő jellemzések. A kisebbségi problémákra vonatkozó elvárás-típusok esetén azt látjuk, hogy a magyarországiakat modellértékűnek látók a jelenlegi status quo kereteit meghaladó, a magyarországiakat negatív képben látók viszont az ezen belüli megoldások hívei.

II.2. A felvidéki magyarok képe a magyarországi magyarokról.

A felvidéki magyarok magyarországiakról alkotott képét meghatározza, hogy e régióban látnak legkevesebben jellemvonásbeli különbséget a magyarországiak és önmaguk között (mind a kozmopolita, mind a kultúr-nemzeti orientációjúak tábora itt a legnépesebb). *A magyarországiak jellemzésére vállalkozók válaszaiból kirajzolódó képben hangsúlyosan jelen van a modell-értékűség dimenzió* (összetevői tulajdonságsor 2. és 4. helyén fordulnak elő: „barátságosak” (22.0%) valamint „műveltek” 17.4%), amely kiegészül a „magabiztosak, határozottak” jelzőkkel (19.1%). A határon túli magyarokkal szembeni negatív viszonyulás észlelése itt is jelen van (ennek „beképzeltek” összetevője a leggyakrabban említett tulajdonság, 26.1%), akárcsak a nemzeti elkötelezettség csökkent voltára utaló jellemzések.

A felvidéki magyarok magyarországiakról alkotott képének egyik sajátossága, hogy hiányoznak belőle a magyarországiak eltérő értékrendjére, valamint az ottani emberi viszonyok elidegenedettségére utaló jellemvonások – utóbbi helyett a „nyitottak” jellemzés

9. ábra

A felvidéki magyarok képe a magyarországi magyarokról

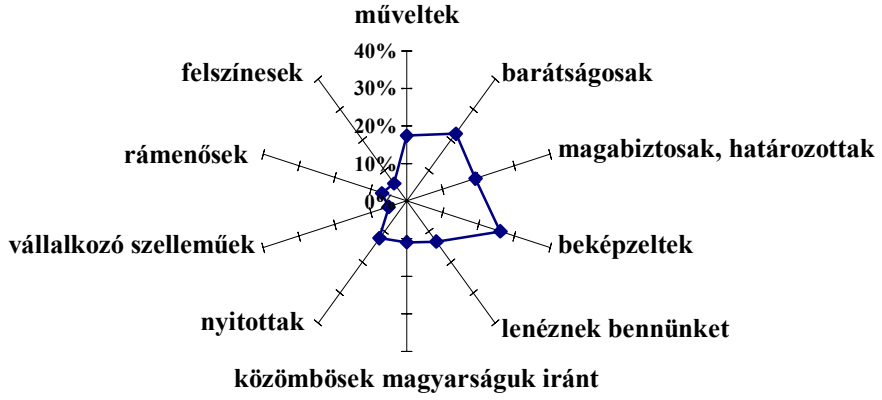

© Balázs Ferenc Intézet

14. táblázat
A felvidékiek képe a magyarországiakról.
(főkomponens elemzés, 61.92 %)

1. faktor, 14.8%	**faktorsúlyok**
Nyitottak	**.787**
Barátságosak	**.777**
2. faktor, 14.0%	
lenéznek bennünket	**.778**
Közömbösek a magyarságuk iránt	**.732**
3. faktor, 11.9%	
Beképzeltek, mindent jobban akarnak tudni	**.798**
Felszínesek	**.619**
4. faktor, 10.9%	
Rámenősek	**.724**
vállalkozó szelleműek	**.657**
5. faktor, 10.1%	
Műveltek	**.866**
Magabiztosak, határozottak	**.572**

ezek pozitív megítélésére utal. Jellegzetessége továbbá e magyarországiakról szóló képnek a „rámenős" és „vállalkozó szellemű" tulajdonságok megjelenése, amelyek a faktorelemzés szerint általában együtt fordulnak elő (13. táblázat). A főkomponens elemzéssel kialakuló faktorstruktúra alapján megállapítható továbbá, hogy a magyarországiak felvidékiekkel szembeni lenéző magatartása leginkább a nemzeti identitással szembeni közömbösséggel együtt fordul elő. Ez az együtt-járás, amennyiben a két jellemzés között ok-okozati összefüggést feltételezünk, a megfelelő erdélyi összefüggéshez hasonlóan értelmezhető a határon túli magyarokkal szembeni lenéző magatartás egy lehetséges magyarázataként. Míg az erdélyieknél mindez a magyarországiak anyagias, zsugori, fösvény voltával függ össze, a Felvidéken kapott összefüggés a határon túli magyarok „lenézését" a nemzeti identitás iránti közömbösséggel magyarázza.

A főkomponens elemzés eredményeként kapott faktorokat regresszió-elemzésnek vetve alá az derül ki (14. táblázat), hogy a magyarországi emberi viszonyokat pozitívan megítélő és az anyaországiak modellértékűségét kifejező faktorok (1. és 5.) leginkább az érettségizettekre jellemzőek. Az elítélő harmadik faktor („lenéznek bennünket–közömbösek a magyarságuk iránt") a szakiskolát végzettek és a falun élők magyarországiakról alkotott képére nem jellemző, ugyanakkor gyakori (a határon túli magyarokkal szembeni viszonyulással kapcsolatos második faktorral együtt) a nagyvároson, szórványban élők esetén.

Az általános értékorientációk szerinti elemzésből az látható, hogy a felvidéki magyarok körében csupán a toleráns típus van szignifikánsan összefüggésben a magyarországiakat beképzeltként–felszínesként jellemző képpel. A közéleti/politikai értékorientáció-típusok közül a demokratákra jellemző a magyarországiak „lenézők–magyarságuk iránt közömbösek" jellemzése. Ez a kép a Magyarország EU integrációjával és a kisebbségvédelmi elvárásokkal kapcsolatos magatartásokkal is összefüggésben van: a magyarországiakat lenézőnek és magyarságuk iránt közömbösnek látók a jelenlegi status quo keretein belüli megoldásokat preferálják. Ez utóbbi összefüggés esetében, a kérdések jellegéből adódóan, feltételezhetjük, hogy a fennálló ok-okozati kapcsolat egyirányú: a magyarországiak fenti módon való látása okozza fennálló status quo elfogadását, míg a fordított irányú kapcsolat, vagyis a status quo elfogadásának következtében a megkérdezett a magyarországiakat lenézőnek és magyarságuk iránt közömbösnek lássa kevésbé valószínű.

15. táblázat
A felvidékiek magyarországi-képei személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	nyitottak, barátságosak	lenézők, magyarságuk iránt közömbösek	beképzeltek, felszínesek	rámenősek, vállalkozó szelleműek	műveltek, magabiztosak
Független személyi változók szerint					
Fiatalok	o	o	–	o	–
Középkorúak	+	–	++	+	++
Idősek	–	+	–	o	–
Általános	–	o	o	–	o
Szakiskola	–	–	– –	o	–
Érettségi	++	+	+	+	++
Felsőfokú	o	o	+	o	+
Falu	–	–	– –	+	+
Kisváros	+	–	+	–	–
Nagyváros	–	++++	++	o	o
Szórvány	+	++	++	o	–
Általános értékrend–típusok szerint					
Toleráns	–	+	++	–	–
Kompetitív	+	–	–	o	+
Nemzeti / konzervatív	o	o	o	o	o
Nemzeti értékrend–típusok szerint					
Szilárd nemzeti	+	+	o	+	+
Megtagadó / defenzív nemzeti	+	–	–	–	o
Közéleti/politikai értékrend–típusok szerint					
Demokrata	+	++	+	+	+
Tekintélyelvű	–	o	+	–	+
Magyarország EU–integrációja és kisebbségvédelmi elvárások szerint					
status quo–n belüli …	o	++	o	o	o
status quo–t meghaladó …	+	o	–	+	–

II.3. A kárpátaljai magyarok képe a magyarországi magyarokról

A kárpátaljai magyarok magyarországiakról alkotott képét a „fösvények, anyagiasak, pénzéhesek” tulajdonságcsoport dominanciája. Bár ezt a jellemvonást Erdélyben és aVajdaságban is gyakran említik, e régiókban relatíve háttérbe szorulva jelennek meg, míg a Kárpátalján a legnagyobb arányban (37.3%). Ezt a határon túli magyarokkal szembeni negatív viszonyulást leíró jellemzések csoportja követi („beképzeltek” és „lenéznek minket”, a gyakoriság szerinti lista 2. és 3. helyén). A magyarországiakra általában jellemzőnek vélt tulajdonságok közül ez esetben hiányzik a nemzeti identitáshoz való elégtelen ragaszkodás dimenziója. Megjelenik viszont a modell-értékűség dimenzió mindkét összetevője és ehhez

10. ábra

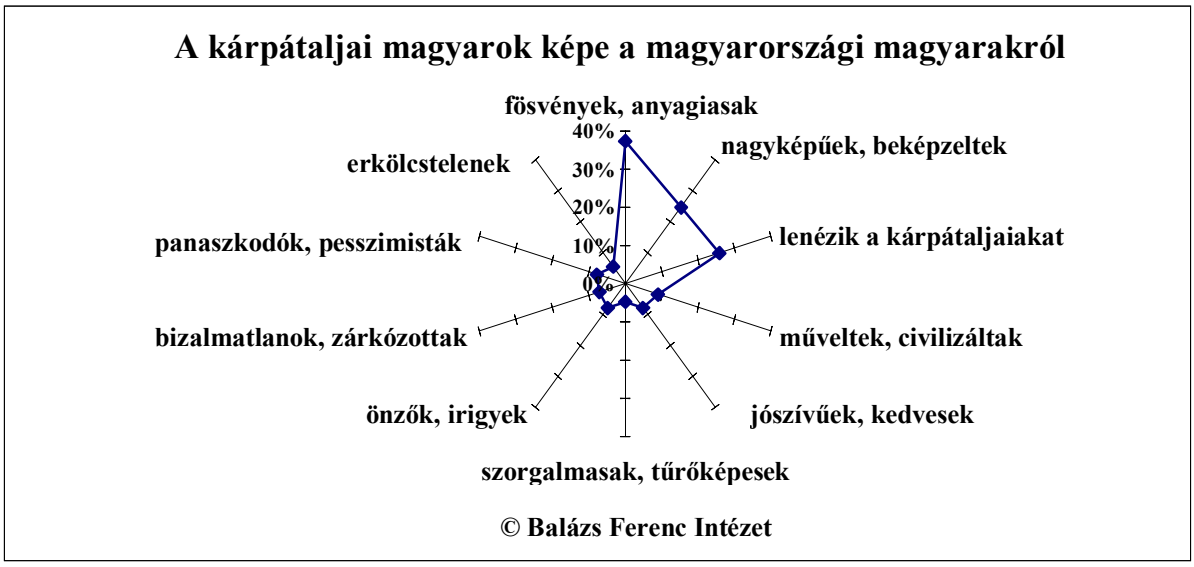

társítható kiegészítésként a „szorgalmasak, dolgosak, tűrőképesek” jelzőcsoport is, amelyek mint láttuk az önképek általános központi elemeinek számítanak. A kárpátaljaiak által elidegenedettnek minősített magyarországi emberi viszonyokra utal az irigy és önző tulajdonságok mellett a magyarországiak „bizalmatlanok, zárkózottak”-ként jellemzése is.

A kárpátaljai magyarok magyarországi magyarokról alkotott képének sajátos vonásai a „panaszkodók, elégedetlenek, pesszimisták” és az „erkölcstelenek” jellemvonások (ez utóbbi kategóriába az erkölcstelenek, alkoholisták, kábítószeresek és hitetlenek jellemzések kerültek). Ez utóbbi csak Kárpátalján fordul elő, és valószínűleg összefüggésbe hozható a kárpátaljaiak önképének úgyszintén egyedi „vallásos” dimenziójával. A főkomponens elemzés eredményeként az „erkölcstelenek” vonás a „panaszkodók–pesszimistákkal” kerül egy faktorba (15. táblázat), ami a magyarországiak pesszimizmusát erkölcsi dimenzióba helyezi. A magyarországiak e jellemzése ellenpárját képezi a kárpátaljaiak „kitartó”, valamint az 1997-ben végzett felmérésben még nagyobb arányban előforduló „reménykedő” önjellemzéseknek.

16. táblázat

A kárpátaljai magyarok képe a magyarországiakról.

(főkomponens elemzés, 57.88 %)

1. faktor, 13.3%	**Faktorsúlyok**
önzők, irigyek	**.781**
anyagiasak, fösvények	**.741**
2. faktor, 12.2%	
panaszkodók, pesszimisták	**.729**
Erkölcstelenek	**.716**
3. faktor, 11.3%	
jószívűek, kedvesek, segítőkészek	**.605**
bizalmatlanok, zárkózottak	**.589**
4. faktor, 10.6%	
szorgalmasak, tűrőképesek	**.758**
műveltek, civilizáltak	**.738**
5. faktor, 10.2%	
Beképzeltek	**.808**
lenézik a kárpátaljai magyarokat	**.398**

A kapott faktor-struktúra megerősíti az e fejezet elején mondottakat: az „anyagiasak–fösvények” tulajdonságok, együtt az „irigyek–önzőkkel” a kárpátaljaiak magyarországiakról alkotott képének legnagyobb magyarázó erővel bíró összetevőjét képezik. A harmadik faktor a „bizalmatlanok–zárkózottak–félénkek” jellemzés kevésbé elítélő voltát sugallja, hogy a többi régiókban ez a tulajdonság negatívabb kontextusban fordul elő.

A kapott faktorokkal regresszió elemzést végezve a független személyi változókkal több szignifikáns összefüggést kaptuk (17. táblázat).

17. táblázat

A kárpátaljai magyarok magyarországi–képe, személyi változók szerint.

(modellált béta együtthatók)

	Önző, irigy, anyagias	**Panaszkodó, pesszimista, erkölcstelen**	**Jószívű, bizalmatlan**	**Szorgalmas, civilizált**	**Beképzelt, lenéző**
Független változók szerint					
Életkor	**x**	**x**	**x**	**x**	– –
Fiatalok	+	+	–	–	++
Középkorúak	–	–	+	++	+
Idősek	**o**	**o**	**o**	–	– –
Iskolai végz.		++			++++
Általános	**o**	–	**o**	–	– – – –
Szakiskola	+	– –	– –	+	**o**
Érettségi	–	++	+	**o**	++++
Felsőfokú	+	**o**	**o**	**o**	**o**
Falu	**o**	**o**	+	**o**	–
Kisváros	+	–	**o**	–	**o**
Nagyváros	– –	+	– –	++	+
Szórvány	–	**o**	**o**	–	–
Általános értékrendtípusok szerint					
Toleráns / közösségi	**o**	– –	+	**o**	+
Fogyasztói / pragmatikus	+	– – – –	–	+	**o**
Nemzeti / liberális	– –	+	**o**	– –	+
Konzervatív / keresztény	**o**	**o**	+	+	**o**
Nemzeti értékrendtípusok szerint					
Szilárd nemzeti	–	–	+	–	+
Megtagadó / nemzeti	+	**o**	**o**	++	**o**
Defenzív / nemzeti	–	–	**o**	– –	+++
Közéleti/politikai értékrendtípusok szerint					
Demokrata	**o**	+	–	+	+
Tekintélyelvű	+	–	++	– –	+
Magyarország EU–integrációja és kisebbségvédelmi elvárások szerint					
Status quo-n belüli ...	++	**o**	+	**o**	++
Status quo-t meghaladó…	+	**o**	+	+	+
Euro-szkeptikusok	+	**o**	–	**o**	++

Erős életkor-függést mutat a magyarországiak ötödik, „beképzeltek–lenézőkként” jellemzése: az életkor növekedésével egyre kevésbé jellemzi a kárpátaljaiakat, az idősekre pedig szignifikánsan nem jellemző. A magyarországiak modellértékűségét kifejező jellemzése (4. faktor) ugyan az életkorral nem mutat egyenes irányú változást, de szignifikánsan jellemző a középkorúak csoportjára. Az iskolai végzettség növekedésével két faktorelemzéssel kapott magyarországiakra vonatkozó kép van pozitív összefüggésben: a pesszimisták–erkölcstelenek és a beképzeltek–lenézők (2. és 5. faktorok), az utóbbi rendkívül nagy béta értékkel. Az iskolai végzettség szerinti elemzés tovább finomítja a fenti képet, melyből kiderül, hogy a felsőfokú végzettségűek anyaországiakról alkotott képére a fenti két elítélő faktor egyike sem jellemző. A lakhely szerinti elemzésből az derül ki, hogy a nagyvárosiak képe a magyarországiakról kedvező: nem jellemző rájuk az anyaországiak önzők, irigyek–anyagiasakként jellemzése, gyakran jellemzik viszont a magyarországiakat szorgalmasként–civilizáltként.

A kárpátaljai magyarok magyarországi magyarokról alkotott képének főkomponens elemzéssel kapott összetevőit általános értékorientáció-típusok szerint elemezve a kapott eredmények összhangban vannak a pesszimista–erkölcstelen magyarországi-képről (2. faktor) már elmondottakkal, ezzel az összetett kép-elemmel a fogyasztói-pragmatikus típushoz tartozók körében ritkán fordul elő. A közéleti-politikai értékrend-típusok közül figyelemreméltóak a defenzív-nemzetiekkel kapcsolatos béta értékek, melyek szerint ez utóbbi típushoz a magyarországiak beképzeltként–lenézőként jellemzése társul, ritkán említenek viszont a magyarországiak modellértékűségére utaló tulajdonságokat. A kisebbségi ügyek rendezésében a jelenlegi status quo keretein belüli megoldásokat preferálók ez esetben is szignifikáns azok köréből kerülnek ki akikre az elítélő jellemvonásokból összeálló magyarországiakra vonatkozó képek jellemzőek (1. és 5. faktorok).

II.2. A vajdasági magyarok képe a magyarországi magyarokról

A vajdaságiak magyarországiakról alkotott képében a már tárgyalt leggyakoribb dimenziók mindegyike előfordul, ámde ennek ellenére itt a magyarországiak egyik legkülönösebb jellemzésével állunk szemben. Olyan sajátos jellemvonások jelennek itt meg, mint a „kétszínűek, nem megbízhatók, képmutatók”, vagy a „hidegek, nem segítőkészek, érdekemberek“. A vajdasági magyarok számára is modell-értékű a kultúráltként, európaiként definiált magyarországi magyarság, azonban ebből a képből hiányoznak olyan hagyományosan használatos pozitív sztereotípiák, mint a „szorgalmasak, dolgosak“, melynek éppen az ellenkezője fordul elő: a magyarországiak „lusták, nem ambiciózusak, érdektelenek”. A felvidéki magyarok magyarországiakról alkotott képével közös vonás az elidegenedettség–dimenzió tagadásának megjelenése: itt is megjelenik a magyarországiak „beszédesek, felszabadultabbak, szókimondók, vidámakként” jellemzése.

A „pénzéhesek, fösvények” kategóriából más régióktól eltérően a vajdaságiaknál hiányzik az „anyagiasak” megnevezés. Valószínű, hogy ez esetben e tulajdonságkategória nem a magyarországiak vajdaságiakétól eltérő értékrendjére utal. Ezeket a jellemzéseket a fejezet kezdetén vázolt tematikus dimenziókba nem tudjuk besorolni, így egyszerű elítélő emberi tulajdonságok csoportjának tekinthetjük őket. A főkomponens-elemzéssel kapott faktorstruktúrában ez a tulajdonságkategória a “lusták, nem ambiciózusok, érdektelenek” jellemzésekkel kerül egy faktorba (17. táblázat), a magyarországiakra vonatkozó egyik legkritikusabb képet alkotva. A modellértékűséget részben szintén tagadó másik tulajdonságcsoport, a „hideg, nem segítőkész, nem vendégszerető, érdekember” egy további erősen kritikus, a magyarországiak megbízhatóságát megkérdőjelező tulajdonságcsoporttal („kétszínűek, nem megbízhatók, képmutatók”) képez egy altípust.

11. ábra

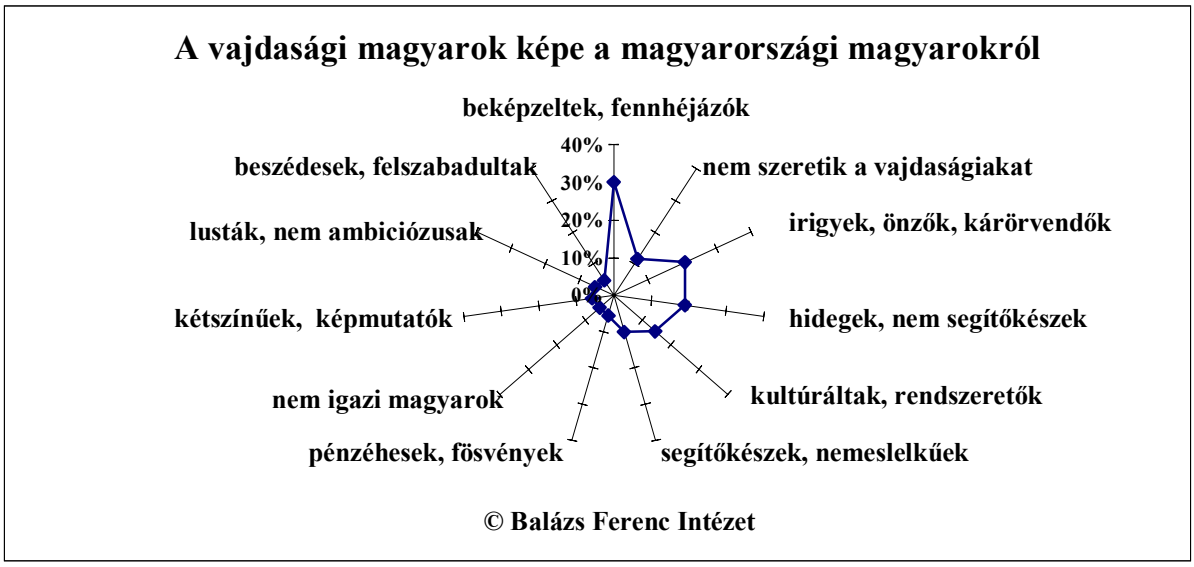

18. táblázat
A vajdasági magyarok magyarországi-képe.
(főkomponens elemzés, 51.86 %)

1. faktor, 12.4%	**faktorsúlyok**
Kultúráltak, rendszeretők	**.756**
Segítőkészek, vendégszeretők	**.515**
2. faktor, 10.3%	
nem igazi magyarok	**.856**
önzők, irigyek	**.558**
3. faktor, 10.0%	
nem szeretik a vajdaságiakat	**.672**
beképzeltek, lenézők	**.640**
4. faktor, 9.7%	
pénzéhesek, fösvények	**.725**
lusták, nem ambiciózusak	**.624**
5. faktor, 9.2%	
kétszínűk, képmutatók	**.611**
nem segítőkészek, érdekemberek	**.558**
felszabadultak, szókimondók	**.499**

A kapott faktorokat regresszió-elemzéssel vizsgálva (18. táblázat) több összefüggés körvonalazódik. A magasabb iskolai végzettségűekre jellemző a mayarországiak „kétszínűek–érdekemberek” valamint „nem szeretnek minket – beképzeltek” jellemzése. Az anyaországiak modell-értékűségét a nagyvároson élő vajdasági magyarok vallják, míg a kisvárosiakra ez nem jellemző. A szórványban élők a pénzéhes, lusta–fösvény faktorral vannak negatív összefüggésben. A kisebbségi problémák megoldását illető elvárások terén a többi területen is megjelenő összefüggés figyelhető meg: a magyarországiakat önzőknek, irigyeknek, nem igazi magyaroknak látók a jelenlegi status quo keretein belüli megoldásokat, illetve az európai intézkedéseket preferálják. Velük szemben a jelenlegi status quo-t megkérdőjelezők azok, akik a magyarországiakat modell-értékűnek látják.

19. táblázat
A vajdasági magyarok magyarországi–képei, személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	kultúráltak segítőkészek	**nem igazi magyarok, önzők, irigyek**	**nem szeretik a vajdasági-akat, beképzeltek**	**pénzéhesek, fösvények, lusták**	**kétszínűek, érdekemberek**
Független változók szerint					
Fiatalok	**o**	**O**	**o**	**o**	+
Középkorúak	–	**O**	**o**	++	+
Idősek	+	**O**	+	– –	–
Iskolai végz.	**x**	**X**	++	**x**	++
Általános isk.	**o**	–	– –	–	– –
Szakiskola	–	+	**o**	+	–
Érettségi	**o**	**O**	+	+	++
Felsőfokú	**o**	+	+	**o**	+
Falu	+	–	–	–	–
Kisváros	– –	+	**o**	+	+
Nagyváros	++	**O**	+	**o**	–
Szórvány	+	**O**	**o**	– –	**o**
Általános értékrend-típusok szerint					
kompetitív	+	**O**	**o**	**o**	+
Toleráns	+	– –	–	–	**o**
Közösségi	**o**	–	**o**	**o**	++
Keresztény / nemzeti	–	–	–	– –	**o**
Nemzeti értékrend–típusok szerint					
Szilárd nemzeti	+	**O**	**o**	**o**	**o**
Megtagadó / nemzeti	+	– –	–	–	– –
Defenzív / nemzeti	+	+	–	– –	–
Közéleti/politikai értékrend–típusok szerint					
Demokrata	+	**O**	+	++	+
Tekintélyelvű	+	– –	– –	– –	–
Magyarország EU–integrációja és kisebbségvédelmi elvárások szerint					
Status quo-n belüli…	**o**	– –	**o**	–	–
Status quo-t részben meghaladó…	++	**O**	–	**o**	+
Euro-optimisták	+	– –	–	–	– –

II.4. A határon túli magyarok képe a magyarországi magyarokról. Összegzés.

Összefoglalva az eddig elmondottakat azt mondhatjuk, hogy a vizsgált alpopulációk magyarországiakról alkotott képeinek két közös eleme van: az anyaországiak beképzelt és lenéző magatartása a határon túli magyarok iránt, valamint kulturális és emberi modellértékűségük. Erdélyben és a Vajdaságban az ezeket követő további három dimenzió a határon túli magyarokétól eltérőnek látott és kritizált értékrendre, a nemzeti identitáshoz való csökkent mértékű ragaszkodásra, és az elidegenedett emberi viszonyokra utaló tulajdonságcsoportok. Ez utóbbiak közül Kárpátalján hiányzik a magyarországiak gyöngülő nemzeti identitásával kapcsolatos jellemzés, más régióknál nagyobb súllyal van jelen viszont a magyarországiak kritizált értékrendjére vonatkozó dimenzió. A felvidéki magyarok a magyarországi értékrend különbözőségét és az emberi viszonyok elidegenedettségét más határon túli magyar közösségeknél kevésbé érzékelik, ellenkezőleg, ez utóbbival ellentétes jellemzések fordulnak elő. Hasonló a helyzet e tekintetben a Vajdaságban is, ahol azonban a kritikus dimenzió dominál: nagy súllyal jelennek meg az anyaországiak modell-értékűségét megkérdőjelező jellemzések.

Az anyaországiak kritikus / elismerő-dicsérő jellemzéseit hasonlítottuk össze a 12. ábrán, három kategóriába vonva össze a magyarországiak jellemzéseként kapott összes említett tulajdonságot. A kapott eredményekből az derül ki, hogy az anyaországiak képe a felvidékiek körében a legpozitívabb (a Felvidék az egyetlen régió, amelyben túlsúlyban vannak a pozitív jellemzések), legnegatívabb pedig Kárpátalján. Erdélyben és a Vajdaságban szintén az elítélő jellemvonások vannak ugyan túlsúlyban, e két régióban azonban a pozitívan/negatívan minősítő jellemvonások arányai megközelítőleg egyformák.

Az 13. ábrán a magyarországiak megítélése látható a jellemzésük alapján 1997 és 1999-ben, a fenti kategóriák szerint. Ezekből az adatokból az olvasható ki, hogy *a két felmérés között eltelt időszakban a magyarországiak megítélése a vizsgált népesség egészében (az átlagos értékek alapján) nagy állandóságot mutat*. Régiónként vizsgálva a kérdést ez az

12. ábra

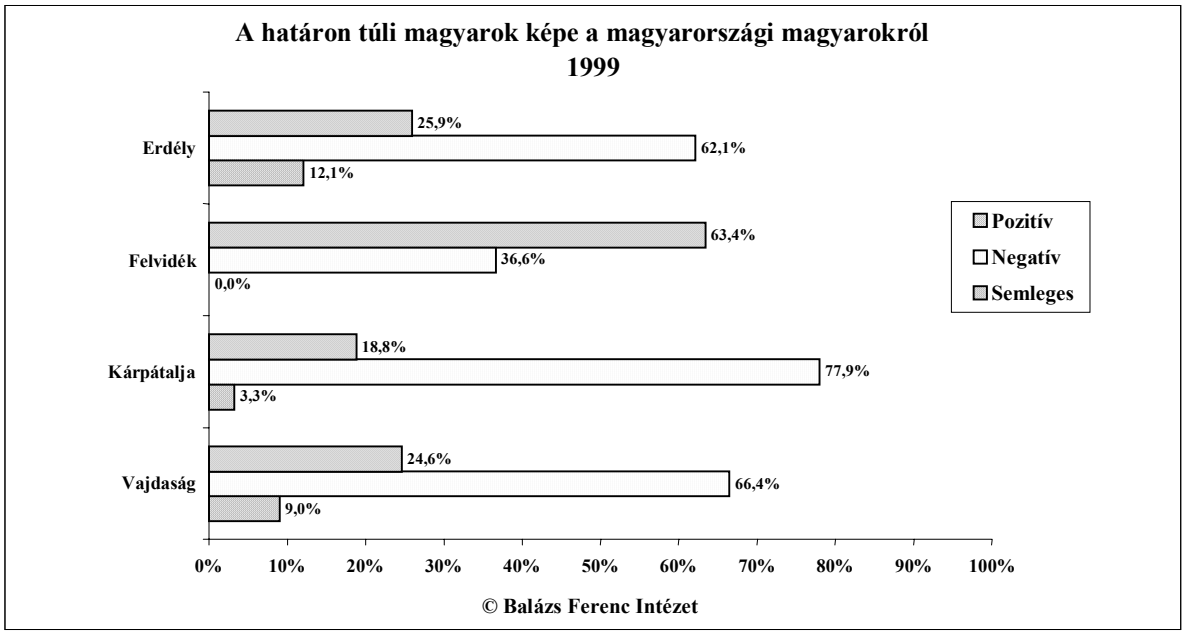

13. ábra

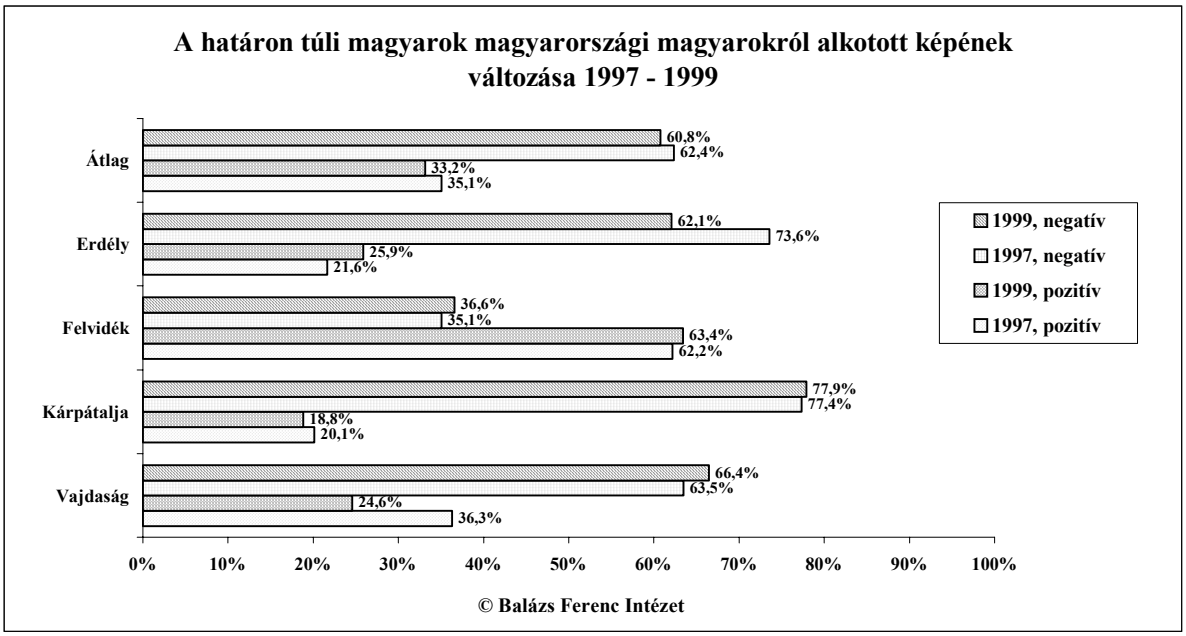

állandóság elsősorban a Felvidékiek és a Kárpátaljaiak magyarországiakra vonatkozó képére jellemző. *Erdélyben a kérdéses időszak alatt a magyarországiak képe javult*: az elítélő jellemvonások aránya 11.5%-al csökkent. A pozitív jellemvonások aránya ennél kisebb mértékben nőtt (4.2%-al), ami azt jelenti, hogy ez esetben a magyarországi-kép javulásához a semleges jellemzések arányának növekedése is jelentős mértékben hozzájárult. *A vajdaságiak körében a magyarországiakról alkotott kép az elmúlt két év során romlott*, elsősorban a pozitív jellemvonások arányának csökkenése révén.

III. A határon túli magyarok képe a velük együtt élő többségi nemzetekről

A többségi nemzetek jellemzése során említett tulajdonságokat (3. melléklet) szintén öt általánosabb kategóriába soroltuk, melyek a következők:

– *ellenségesség-dimenzió* – olyan jellemzéseket sorolhatunk ide, melyek szerint a többségi nemzet tagjai „ellenségesek, nacionalisták, magyarellenesek, agresszívek, durvák" stb. Ide soroltuk továbbá az „irigyek, önzők, gyűlölködők " jellemzéseket is, amelyeket a magyarországiak jellemzésének tárgyalásakor a magyarországi magyarok közötti emberi viszonyokra vonatkozókként értelmeztük, de amelyekről úgy gondoljuk, hogy a többség-kisebbség vonatkozásában nem a jellemzett többségi nemzet tagjai közötti belső viszonyokra hanem a többség-kisebbség közötti ellenséges viszonyra vonatkoznak.

– *civilizálatlanság-dimenzió* – főbb összetevői a „műveletlenek, civilizálatlanok, primitívek"; „buták, hiszékenyek, manipulálhatók"; „igénytelenek, hanyagok, lusták" jellemvonáscsoportok.

– *morális elmarasztalás dimenziója* – a legelfogultabb/elítélőbb dimenzió, mely részben az előbbihez kapcsolódik, elemei a „hazug, csaló, tolvaj" és „kétszínű, kiismerhetetlen, megbízhatatlan" jelző együttesek.

– *patriotizmus-dimenzió* – a többségi nemzet hazafiságát, esetenként nacionalizmusát elismerő, pozitív színekben ecsetelő jelzők képezik: „összetartók, jó patrióták, erős nemzeti szálak"

– *pozitív emberi tulajdonságok dimenziója* – olyan pozitívan minősítő jelzők alkotják, melyek az önjellemzéseknek is gyakori elemei: „segítőkészek, vendégszeretők, jók, barátságosak, kedvesek"

Az eddig tárgyalt jellemzések mellett minden régióban előfordulnak a fentiekben meghatározott dimenziókba nem illeszkedő tulajdonságok is, amelyek a régiók többségi nemzeteiről alkotott nemzet-képek specifikumát képezik. Ez utóbbiakra esetenként kitérünk.

III. 1. Az erdélyi magyarok románokról alkotott nemzet-képe

Az erdélyiek többségi-nemzetről alkotott képének legsajátosabb vonása, hogy ebben a vizsgált régiók között legerősebb a civilizálatlanság-dimenzió. Ennek mindhárom összetevője megjelenik: a románok „civilizálatlanok, primitívek, elmaradottak, igénytelenek, mocskosak, fegyelmezetlenek, pontatlanok" (33.6%), „buták, korlátoltak, naivak, hiszékenyek, manipulálhatók" (13.1%), „lusták" (12.1%). Ezt az ellenségesség-dimenziója követi, a „magyarellenesek, sovének, intoleránsak" (27.0%), „irigyek, önzők, gyalázkodók" (9.7%), „durvák, erőszakosak" (3.8%) jellemzésekkel. Gyakoriság szempontjából a fenti két dimenziót a morális elmarasztalás címszó alá csoportosítható jellemzések követik: „csalók, hazugok, nem becsületesek, tolvajok" (11.4%), „kétszínűek, kiismerhetetlenek, megbízhatatlanok" (7.6%). E két tulajdonságcsoport a morális elmarasztalás különböző területeit körvonalazza. Míg az előbbi inkább a mindennapi életszervezésre, a közvetlen emberi kapcsolatokra vonatkozó sztereotípiákat tartalmaz, az utóbbi kifejezései a romániai magyar kormányszereplés tapasztalatainak / kudarcainak a kérdőív lekérdezésének idején

14. ábra

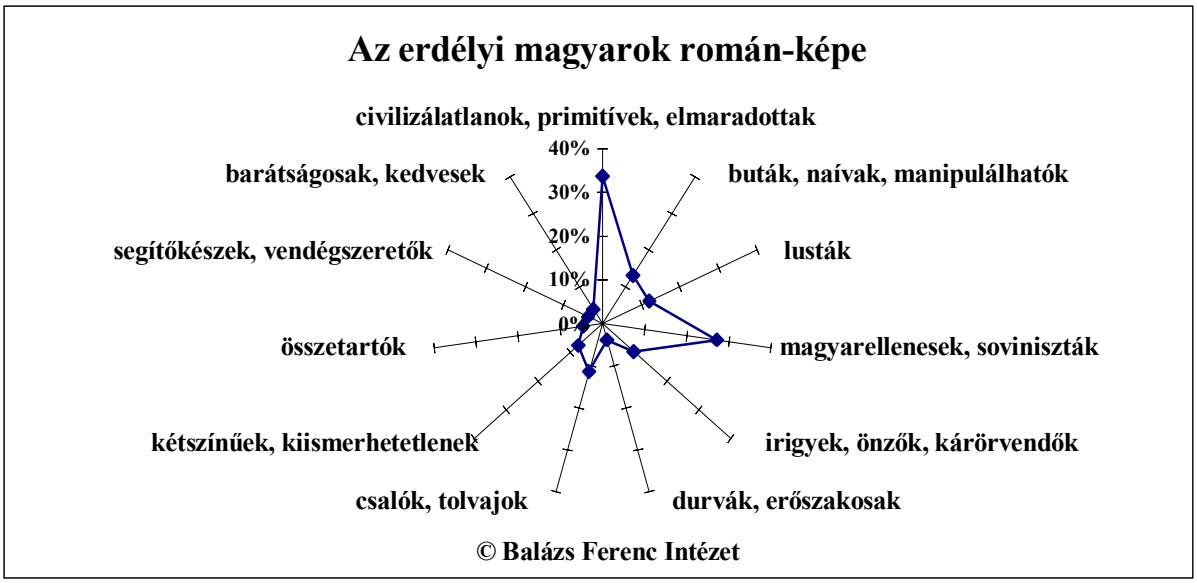

gyakori, a román politikai életből való kiábrándulással kapcsolatos sajtó-visszhangjaira emlékeztetnek.

Pozitív kicsengésű jellemzésekként az „összetartók” (4.5%) valamint a „segítőkészek, vendégszeretők” és a „barátságosak, kedvesek” kategóriák jelennek meg, ez utóbbi kettő 3.8%-os gyakorisággal.

A románok jellemzése során leggyakrabban említett jellemvonások főkomponens elemzésével a többségi nemzetekről alkotott képek általunk felállított legtöbb dimenziója kirajzolódik. Az első faktorba csoportosulnak a civilizálatlanság-dimenzió összetevői, a másodikba az egyéni értelemben érthető pozitív emberi tulajdonságok, harmadikba a morális elmarasztalhatóság összetevői. Az ellenségesség-dimenzió összetevői nem képeznek külön faktort, szétszóródásuk azt jelenti, hogy a románok ellenségességére vonatkozó jellemzések a többieknél kevésbé

20. táblázat

Az erdélyi magyarok románokról alkotott képe.

(főkomponens elemzés, 55.3 %)

1. faktor, 13.8%	**faktorsúlyok**
lusták	**.661**
civilizálatlanok, primitívek	**.629**
buták, manipulálhatók	**.543**
magyarellenesek, sovének	**.508**
2. faktor, 11.6%	
segítőkészek, vendégszeretők	**.756**
barátságosak, kedvesek	**.739**
3. faktor, 11.0%	
csalók, gazemberek	**.793**
kétszínűk, megbízhatatlanok	**.695**
4. faktor, 9.7%	
összetartók	**.694**
irigyek, önzők, ravaszok	**.604**
5. faktor, 9.2%	
durvák, erőszakosak	**.878**

képeznek önálló román-képet. Tudva azt, hogy az ellenségességet kifejező jellemzések a második legnagyobb tulajdonságkategóriát képezik, vagyis az ellenségesség említése Erdélyben általában jellemző a kérdésre válaszolókra, valószínűnek tartjuk, hogy az ellenségességet kifejező jellemzések kis faktorsúllyal az elkülönülő román-képek mindenikében jelen vannak. A faktorokként kapott jellemzés-csoportosulások ugyanakkor e nemzetkép sztereotipikus „magvait" is képezik. A sztereotípiák asszociációjának, vagyis az egymással szoros ok-okozati összefüggésben álló, hasonló emocionális töltetű jellemvonás kapcsolódásoknak különösen szemléletes esetét képezi az első faktor: aki lusta az civilizálatlan, aki civilizálatlan az buta is.

21. táblázat
Az erdélyi magyarok románokról alkotott képei személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	lusták, civilizálatlanok buták sovének	**segítőkészek barátságosak**	**csalók gazemberek kétszínűek**	**összetartók irigyek, önzők ravaszok**	**durvák erőszakosak**
Független változók szerint					
Fiatalok	–	o	–	–	o
Középkorúak	++	o	+	+	–
Idősek	–	o	o	o	+
Iskolai végzets.	++	x	x	x	x
Általános	– s	–	o	o	+
Szakiskola	+	++	+	o	–
Érettségi	o	o	–	+	–
Felsőfokú	+ s	+	+	o	o
Falu	o	–	o	–	o
Kisváros	–	o	o	o	o
Nagyváros	o	+	o	o	o
Szórvány	+	o	+	o	+
Általános értékrend–típusok szerint					
Toleráns	–	–	–	o	+
Kompetitív	o	–	o	o	–
Konzervatív / nemzeti	o	o	o	o	o
Kizárólagos fogyasztói	o	o	–	o	–
Nemzeti értékrend–típusok szerint					
Szilárd nemzeti	o	o	o	+	–
Megtagadó / nemzeti	– –	o	o	– –	o
Defenzív / nemzeti	+	o	o	+	+
Politikai értékrend–típusok szerint					
Demokrata	+	o	+	+ +	o
Tekintélyelvű	– – – –	o	– –	o	o
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint					
Status quo-n belüli ...	++	o	o	++	o
Status quo-t meghaladó…	+	o	o	+	+

Regresszió elemzéssel vizsgálva a főkomponens elemzéssel kapott román-képek különböző személyi változókkal való összefüggéseit (20. táblázat) azt láthatjuk, hogy a „civilizálatlan" román-kép kivételével (1. faktor) az összes főkomponens elemzéssel kapott

román-kép életkortól független. A legnagyobb gyakoriságú jelzőket egyesítő „civilizálatlan” román-kép a középkorúakra jellemző, és előfordulási gyakorisága az iskolai végzettség növekedésével nő. Ugyancsak e román-kép kapcsán éles törésvonal figyelhető meg az iskolai végzettség szerinti elemzés esetében: míg az általános iskolai végzettségűekre szignifikánsan nem jellemző ez a kép, a felsőfokúakra szignifikánsan jellemző. Ez az összefüggés azt a szakirodalomban gyakran előforduló nézetet igazolja, miszerint az értelmiség előítéletesebb az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél.

Településtípusok szerint egyik itt tárgyalt román kép sem mutat szignifikáns összefüggéseket, általános értékrend-típusok szerint szintén nem. A megtagadó nemzeti értékrendűekre szignifikánsan nem jellemző a civilizálatlanság-kép és az „összetartók–irigyek, önzők, ravaszok” román-kép sem. Nemzeti értékrend-típusok szerint tehát azt látjuk, hogy a megtagadó orientációjúak román képe az átlagosnál pozitívabb. A szilárd nemzeti orientációval viszont nem jár együtt egy negatívabb román-kép: az e kategóriába tartozó válaszadókra egyik főkomponens elemzéssel kapott román-kép sem jellemző szignifikánsan.

A közéleti/politikai téren demokrata értékrendet vallókra jellemző az „összetartók–irigyek, önzők, ravaszok” román-kép, a tekintélyelvűek csoportjába tartozókra viszont egyáltalán nem jellemző a „civilizálatlan” román kép (béta –.207), kisebb mértékben pedig a morálisan elmarasztaló kép sem (béta -.086). A tekintélyelvűséggel tehát relatíve pozitív román-kép jár együtt, a demokraták viszont úgy tűnik össze tudják egyeztetni értékrendjükkel az ambivalens román kép negatív tartalmait.

III.2. A felvidéki magyarok képe a szlovákokról

A felvidéki magyarok szlovákokról alkotott képének egyik jellegzetessége annak különösképpen negatív volta. E nemzetképet alapvetően az ellenségesség-dimenzió határozza meg, mely szerint a szlovákok „önteltek, flegmák” (21%), „más nemzeteket nem szeretnek, elfogultak” (16.6%), „gyűlölködők” (15.1%), „ellenségesek” (12.7%), „erőszakosak” (10.2%), „barátságtalanak” (6.3%), „irigyek, önzők” (5.8%).

A civilizálatlanság-dimenzió alapját a szlovákok manipulálhatóságát feltételező összetevő képezi (a szlovákok „hiszékenyek, tájékozatlanok, buták”, 22.5%), amely bizonyos értelemben felmentést ad az oly nagy súllyal megjelenő ellenségességnek, megteremtve annak az értelmezésnek a lehetőségét, hogy a szlovákok ellenségessége félrevezetés, manipuláció eredménye. *A civilizálatlan, műveletlen, primitív megfogalmazások, melyek más régiókban e dimenzió alapját képezik, itt teljesen hiányoznak*, kisebb gyakorisággal (7.8%) a részben hasonló jelentésű de kevésbé éles „igénytelenek” jellemzés jelenik meg. Ezek a gyakoriságok azt mutatják, hogy a civilizáltság dimenzió a szlovák – szlovákiai magyar viszonyban más régióknál kevésbé képezi az egymástól való elhatárolódás szempontját, a szlovákok jellemzése során nem a civilizáltságbeli különbségek az igazán relevánsak. További jellegzetessége e többség-képnek, hogy hiányzik belőle a pozitív emberi tulajdonságok dimenziója, sajátos jellemzésként jelenik meg viszont a szlovákok magyarokkal szembeni „kisebbségi komplexusa” (6.3%).

A leggyakoribb tulajdonságok főkomponens-elemzése során a két első dimenzió túlsúlya miatt a kapott faktorok nem esnek egybe a bemutatott dimenziók valamelyikével, ehelyett a két domináns dimenzió összetevőinek kombinációit kapjuk. A szlovák-kép legnagyobb magyarázó erejű faktora az „ellenségesek–gyűlölködők” vonások mellett a „hiszékenyek, tájékozatlanok” jellemzéseket tartalmazza. Ezek együttes előfordulása alátámasztja azt a már említett feltételezésünket, hogy a hiszékenység, manipulálhatóság az ellenségesség magyarázatául szolgál.

15. ábra

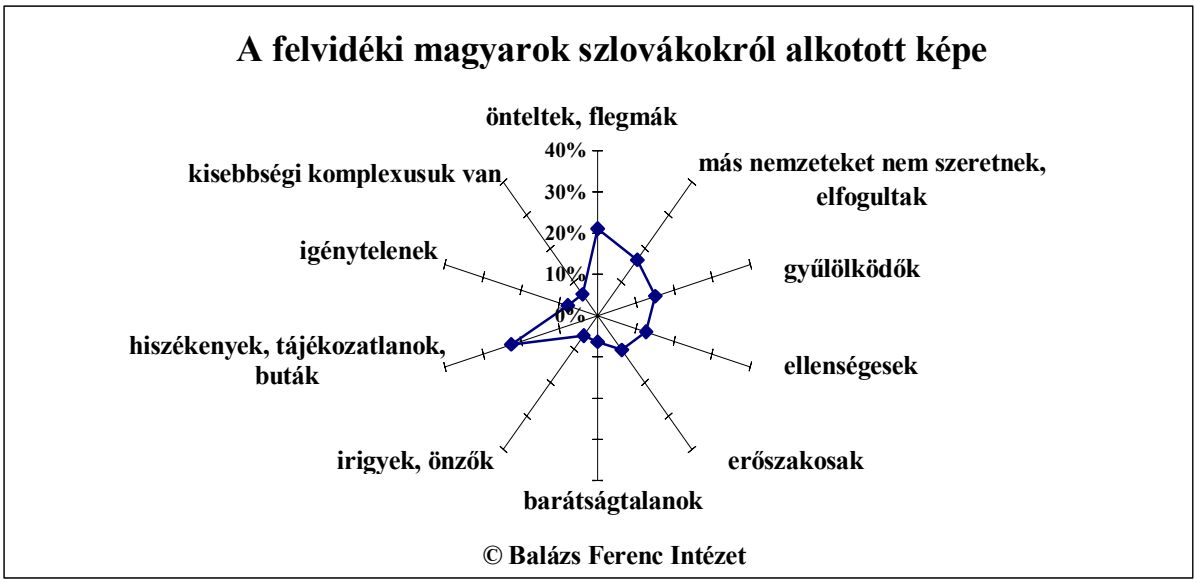

A főkomponens-elemzéssel összeálló összetettebb szlovák-képeket a már ismert változók szerint regresszió-elemzéssel vizsgálva azt találtuk, hogy a második, tisztán az ellenségesség-dimenziót kifejező faktor (a szlovákok „önteltek, irigyek, erőszakosak”) a fiatalokra nem jellemző. A szlovákok „kisebbségi komplexussal” jellemzése leginkább a felsőfokú végzettségűeknél fordul elő és általában jellemzőbb a magasabb iskolai végzettségűekre (béta .111). Hasonló ez a helyzet az erdélyiek magyarok románokra vonatkozó jellemzése esetén talált azon összefüggéssel, miszerint az értelmiségiek negatívabban ítélik meg a többségi nemzet tagjait mint az alacsonyabb iskolázottságúak.

22. táblázat

A felvidéki magyarok szlovákokról alkotott képe.

(főkomponens elemzés, 56.89 %)

1. faktor, 13.3%	**faktorsúlyok**
Hiszékenyek, tájékozatlanok, buták	**.669**
Ellenségesek	**.667**
Gyűlölködők	**.337**
2. faktor, 11.7%	
Önteltek, flegmák	**.723**
Irigyek, önzők	**.710**
Erőszakosak	**.408**
3. faktor, 10.8%	
más nemzeteket nem szeretnek	**.750**
4. faktor, 10.5%	
Kisebbségi komplexusuk van a magyarokkal szemben	**.713**
Barátságtalanok	**.671**
5. faktor, 10.4%	
Igénytelenek	**.878**

A nagyvárosiak körében ritkán fordul elő a szlovákok „más nemzeteket nem szeretnek” jellemzése; a szórványban élők valamint a kompetitív értékrendűek szignifikánsan gyakran állítják, hogy a szlovákok „hiszékenyek, ellenségesek, gyűlölködők”. A szilárd nemzeti-értékrendűek a „hiszékeny–ellenséges–gyűlölködő” és „kisebbségi komplexus–barátságtalanság” szlovák-képekkel vannak pozitív összefüggésben. A megtagadó/defenzív

nemzeti értékorientációjúakra (akárcsak Erdélyben) nem jellemző az szlovákok „igénytelennek” látása.

Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerinti típusok szlovákokra vonatkozó jellemzéseit vizsgálva az derül ki, hogy a szlovákokat „igénytelennek” és „kisebbségi komplexusúaknak” látók a kisebbségi problémák rendezését a jelenlegi status quo keretein belül támogatják, míg a szlovákokat ellenségesnek, gyűlölködőnek és hiszékenynek látók a status quo kereteit részben meghaladó megoldásokat preferálják. Ez utóbbi két összefüggés esetén, a kérdések jellegének köszönhetően, nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a szlovákok ellenségesnek látása vezet a kisebbségi helyzet azon

23. táblázat
A felvidéki magyarok szlovákokról alkotott képei személyi változók szerint.
(modellált béta–együtthatók)

	hiszékenyek ellenségesek gyűlölködők	**önteltek irigyek erőszakosak**	**más nemzeteket nem szeretnek**	**kisebbségi komplexus barátságtalan**	**igénytelenek**
Független változók szerint					
Fiatalok	+	– –	o	o	o
Középkorúak	+	+	+	+	+
Idősek	+	+	–	–	–
Iskolai végz.	x	x	x	++	+
Általános	–	o	–	–	–
Szakiskola	o	+	+	o	o
Érettségi	+	–	o	+	o
Felsőfokú	+	o	o	+ +	+
Falu	o	+	+	o	o
Kisváros	–	–	o	o	o
Nagyváros	+	+	– –	o	o
Szórvány	+ +	+	–	o	o
Általános értékrend–típusok szerint					
Toleráns	–	+	o	o	+
Kompetitív	+ +	+	+	o	o
Nemzeti / konzervatív	+	+	o	+	o
Nemzeti értékrend–típusok szerint					
Szilárd nemzeti	+ +	o	o	+ +	+
Megtagadó / defenzív	o	o	+	–	– –
Közéleti/politikai értékrend–típusok szerint					
Demokrata	+	+	–	+ +	o
Tekintélyelvű	+	+	o	–	+
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint					
Status quo-n belüli…	++	o	o	++	+++
Status quo-t meghaladó…	+++	+	o	+	–

rendezési módjainak preferálásához, amelyek a jelenlegi status quo-t meghaladását feltételezik. Bár a szlovákokat ellenségesnek látók egy része a jelenlegi status quo-n belüli megoldásokat tarja kívánatosnak, ez utóbbi orientáció okát sokkal inkább az képezi, hogy ők a szlovákokat ambivalensen, de relatíve pozitívabban ítélik meg.

II. 2. A kárpátaljai magyarok ukránokról alkotott képe

A kárpátaljai magyarok ukrán-képe az e fejezet bevezetőjében bemutatott szempontok szerint változatosabb a felvidéki magyarokénál. Ez esetben is meghatározóak az ellenségességet kifejező tulajdonságok: „nacionalisták, soviniszták” 47.7%, „agresszívek, vadak, durvák” 18.4%, „önzők, irigyek, egoisták, nem segítőkészek” 9.5%. A civilizálatlanság-dimenzió szintén nagy súllyal van jelen, e szerint az ukránok „igénytelenek, primitívek, maradiak, tudatlanok, rendetlenek” 20.3%, „felelőtlenek, hanyagok, lusták, nem törekvők” 9.5%. Megjelenik az általunk morálisan elmarasztalónak nevezett dimenzió is, miszerint a kárpátaljai magyarok az ukránokat „hazugoknak, nem szavahihetőknek” látják. Nem hiányoznak azonban ebből a képből a relatíve pozitívan minősítő jellemzések sem, melyek közül legnagyobb gyakorisággal a „határozott, magabiztos, törtető” tulajdonság-csoportba sorolható jellemzések fordulnak elő. A törtető kifejezés az önképekben megjelenő „törekvő” megfelelője, negatívabb konnotációval. A 12.7 %-os gyakorisággal előforduló „összetartók” jellemzés már egyértelműen pozitív tulajdonság, amely a többség-kisebbség viszonyban, az önképekre általában jellemző „széthúzó” sztereotípiával szemben közösségi/nemzeti vonatkozásban értendő, és mint ilyen a többségi nemzet közösségi viselkedésének egy ritka, pozitív jellemzése. A „vendégszerető, segítőkész” jellemzés (7.0%) már kevésbé hordoz hasonló explicit közösségi vonást, így inkább a pozitív emberi tulajdonságok dimenziójába sorolható.

16. ábra

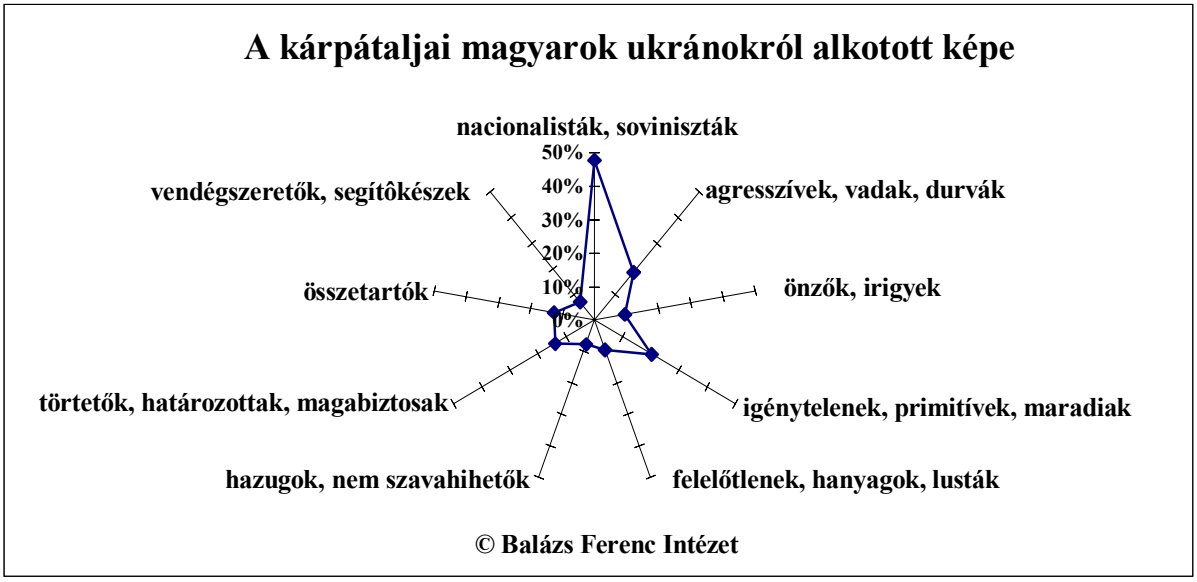

A főkomponens elemzéssel kapott tulajdonság-konfigurációban (23. táblázat) az általunk felállított dimenziók közül a civilizálatlanságra vonatkozó jelenik meg tisztán (4. faktor). A pozitív tulajdonságokból összeálló második faktor megléte azt jelezheti, hogy a jellemzések során a pozitív és negatív képek szétválnak. E jelenség mögött valószínűleg az ukránokkal szembeni attitűd a más régiókban megfigyeltnél erőteljesebb polarizációja áll. Az „önzők, irigyek” és a „hazugok, nem szavahihetők” jellemzések egy faktorba kerülése (3. faktor) azt jelzi, hogy az önzés és irigykedés e régióban szintén morális megítélés alá esik, ami az erkölcsi dimenzió kárpátaljai erősségének ismeretében nem meglepő.

A főkomponens elemzéssel kapott ukrán-képeket regresszió elemzéssel vizsgálva személyi változók szerint a következő észrevételek tehetők: a szóban forgó ukrán-képek egyike sem függ az életkortól; a morálisan elmarasztaló ukrán-jellemzés inkább a felsőfokú végzettségűekre jellemző szignifikánsan, lakhely szerint pedig a kisvárosiakra illetve a szórványban élőkre.

24. táblázat
A kárpátaljai magyarok ukránokról alkotott képe.
(főkomponens elemzés, 52.6%)

1. faktor, 16.0%	**faktorsúlyok**
agresszívek, vadak	**.760**
törtetők, magabiztosak	**.535**
nacionalisták	**.501**
2. faktor, 13.2%	
összetartók	**.690**
vendégszeretők, segítőkészek	**.624**
3. faktor, 11.8%	
önzők, irigyek	**.787**
hazugok, nem szavahihetők	**.666**
4. faktor, 11.6%	
felelőtlenek, hanyagok, lusták	**.683**
igénytelenek, primitívek	**.647**

25. táblázat
A kárpátaljai magyarok ukránokról alkotott képei személyi változók szerint.
(modellált béta együtthatók)

	agresszívek, törtetők, nacionalisták	**Összetartók, segítőkészek, vendégszeretők**	**önzők, irigyek, hazugok**	**felelőtlenek, lusták, igénytelenek**
Független változók szerint				
Fiatalok	–	+	0	–
Középkorúak	+	o	o	o
Idősek	+	–	o	o
Általános iskolai v.	–	–	–	–
Szakiskolai v.	o	o	o	o
Érettségizettek	o	+	+ +	o
Diplomások	+	+	–	+
Falun élők	o	o	–	– –
Kisvárosiak	o	o	+ +	o
Nagyvárosiak	+	+	–	+++
Szórványban élők	o	+	+++	–
Általános értékrend–típusok szerint				
Toleráns	–	– –	–	–
Kompetitív	– –	–	o	o
Nemzeti / liberális	+	+++	++	o
konzervatív / keresztény	+	o	o	+
Nemzeti értékrend–típusok szerint				
Szilárd nemzeti	+	++	o	–
Megtagadó nemzeti	–	– –	– –	o
Defenzív nemzeti	++	– –	–	o
Politikai értékrend–típusok szerint				
Demokraták	o	+	o	+ +
Tekintélyelvűek	o	–	–	– –
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint				
A status quo-n belüli ...	o	o	– – –	++
a status quo-t meghaladó ...	o	+	++	+
Euro-szkeptikusok	+++	+	+	+

A „civilizálatlan” ukrán-kép (4. faktor) nem jellemző a falun élőkre, de a nagyvárosiak körében gyakori az ukránok ilyen jellemzése. (béta .192)

Az ellenséges ukrán-kép nem jellemző a kompetitív értékrendűekre, a pozitív ukrán-kép („összetartók – segítőkészek, vendégszeretők”) pedig ugyancsak nem jellemző a toleráns értékrendűekre, jellemző viszont a rétegspecifikus általános értékrend-típusként megjelenő nemzeti/liberálisokra (béta .153). A demokrata és tekintélyelvű közéleti értékrend-típusok a „civilizálatlan” ukrán-kép esetén polarizálódnak, amely a demokratákra jellemző (béta .120), a tekintélyelvűekre viszont nem (béta –.106). A kisebbségi problémák megoldásai terén a morálisan deficites ukrán-képet vallók nem preferálják a jelenlegi status quo keretein belüli megoldásokat (az ezen kívülieket viszont igen), a status quo keretein belüli megoldásokat preferálják viszont azok, akikre a „civilizálatlan” ukrán kép jellemző. Az ukránokat ellenségesnek látók még az európai megoldásokban sem bíznak.

III.4. A vajdasági magyarok szerbekről alkotott képe

A vajdasági magyarok szerbekről alkotott képére az ellenségesség-dimenzió nyomja rá bélyegét. Az e dimenzióba sorolható jellemzések szerint a szerbek „erőszakosak, durvák, intoleránsak, prepotensek, szeretnek háborúzni” (35.5%); „parancsolók, hatalomvágyók, uralkodásvágyók, önteltek, lenézők” (29.8%). E dimenzióhoz sorolhatjuk még az „önzők, gátlástalanok, irigyek, haszonlesők, gyanakvók” jellemzéseket is (6.6%). A civilizálatlanság-dimenzió gyakoriság szempontjából második helyen van, összetevői a „civilizálatlanok, primitívek, balkániak” (22.0%), és „lusták, munkakerülők” (11.4%). Más régiókhoz képest a vajdasági magyarok többségi nemzet képében meglepően nagy gyakorisággal fordul elő a patriotizmus-dimenzió, mint a szerb nacionalizmusra adott sajátos válasz. Eszerint a szerbekre jellemző az „összetartás, a nemzeti szálak és a nemzeti identitás erőssége” (30.6%). Erőteljesen jelenik meg a szerb-képben egy, a kárpátaljai magyarok ukrán-képéből már ismert, egészében pozitívan minősítő dimenzió, miszerint a szerbek „ambíciósak, törtetők, eszesek, találékonyak” (8.3%) illetve „konok, makacs, szívós” emberek (7.7%). Észrevehető, hogy e dimenzió egyes elemei olyan megfogalmazásúak, amelyek elítélő töltettel fejeznek ki az önképekben pozitív kicsengéssel megjelenő tulajdonságokat (törekvő helyett törtető, kitartó helyett konok stb.). A szerbeket minősítő jellevonások gyakoriság szerinti sorrendjében kilencedik helyen jelenik meg a „vendégszeretők, önzetlenek, jók” (7.2%) , tizenegyediken pedig a morális elmarasztalás tulajdonságcsoportja: „kétszínűek, nem szavahihetők, alattomosak, csalók” (4.7%). Ez utóbbi alacsony előfordulási gyakorisága különösképpen figyelemre méltó.

A főkomponens elemzéssel kapott faktorstruktúrából az derül ki, hogy leggyakrabban a szerbek patriotizmusára és az „ambíciós, törtető, találékony” voltára vonatkozó jellemzések járnak együtt, összességében pozitív kicsengésű szerb-képet képezve. A tulajdonság-csoportosulások alapján elmondható továbbá, hogy a szerb-képben az ellenségességi és civilizálatlansági dimenziók elemei nem keverednek egymással: a második faktorban a két különböző dimenzióhoz tartozó tulajdonság ellentétes előjelű faktorsúllyal jelenik meg (azaz akik a szerbeket civilizálatlan-primitívként jellemzik azok általában nem jellemzik őket öntelt-uralomra vágyókként), a harmadik és negyedik faktorok az ellenségesség-dimenzióba sorolt jellemzésekből tevődnek össze, a hatodik faktort pedig egy olyan tulajdonságcsoport képezi amelyet előzőleg civilizálatlanságot kifejezőnek ítéltünk. Ez a laza faktorstruktúra (sok faktor, kis számú tulajdonság kapcsolódása egy-egy faktorban és ezzel együtt az ok-okozati láncolatok hiánya) az eddig bemutatottaknál kevésbé sztereotipikus többségi nemzet-képet jelez.

17. ábra

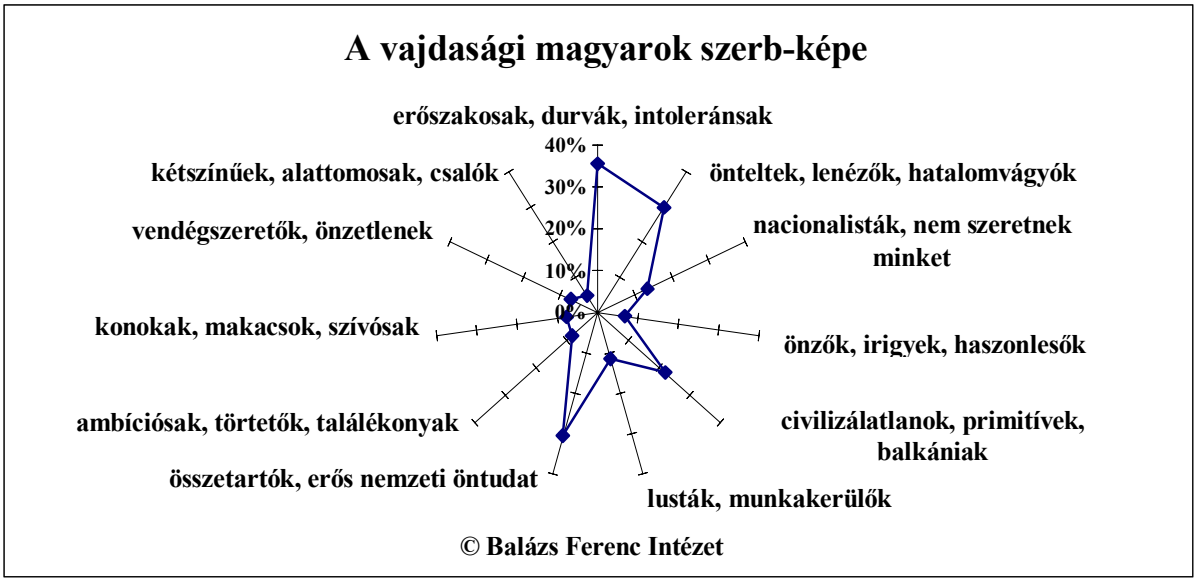

26. táblázat
A vajdasági magyarok szerbekről alkotott képe.
(főkomponens elemzés, 61.2%)

1. faktor, 11.7%	**faktorsúlyok**
összetartók, nemzeti szálak és tudat erőssége	**.755**
ambíciósak, törtetők, találékonyak	**.699**
2. faktor, 10.9%	
civilizálatlanok, primitívek, alsóbbrendűek	**.754**
önteltek, beképzeltek, uralomra vágyók	**–.677**
3. faktor, 10.2%	
vendégszeretők, önzetlenek	**–.763**
konokak, makacsok, szívósak	**.467**
4. faktor, 9.8%	
kétszínűek, alattomosak	**.780**
nacionalisták	**.579**
5. faktor, 9.5%	
erőszakosak, intoleránsak	**.742**
önzők, irigyek, haszonlesők	**.583**
6. faktor, 9.1%	
lusták, munkakerülők	**878**

A fenti, főkomponens elemzéssel képzett szerb-képek személyi változók szerinti összefüggéseit vizsgálva azt látjuk (26. táblázat), hogy az életkorral ezek egyike sincs szignifikáns összefüggésben. Az ellenségesség különböző árnyalatait kifejező negyedik és ötödik faktorok különböző iskolai végzettségű csoportokra jellemzőek: a „kétszínűek, alattomosak – nacionalisták” szerb-kép előfordulása gyakoribb a magasabb iskolai végzettségűeknél, és különösen az érettségizettekre jellemző, az alacsonyabb végzettségűekre viszont inkább az „erőszakos, intoleráns – önző” szerb-kép jellemző, e végzettségi kategórián belül pedig szignifikánsan az általános iskolát végzettekre.

27. táblázat
A vajdasági magyarok szerbekről alkotott képe.
(modellált béta együtthatók)

	összetartók, erős nemzeti tudat, ambiciózi-tás	**civilizálatla-nok, önteltek, uralomra vágyók**	**nem vendégszere tők, konokak**	**kétszínűek alattomo-sak nacionalis-ták**	**erőszako-sak intoleán-sak önzők**	**lusták munkakerü –lők**
Független változók szerint						
Fiatalok	o	o	o	–	o	–
Középkorúak	o	–	o	o	–	+
Idősek	o	+	o	+	o	o
Iskolaivégz.	x	x	x	++	x	x
Általános	o	o	o	–	++	+
Szakiskola	–	o	+	o	– –	–
Érettségi	o	o	o	++	o	o
Felsőfokú	+	o	o	o	o	o
Falu	++	–	–	o	o	+
Kisváros	o	o	–	–	++	–
Nagyváros	– –	+	++	+	– –	o
Szórvány	++	+	++	+	– –	+
Általános értékrend–típusok szerint						
kompetitív	o	o	o	++	–	–
Toleráns	o	– –	– –	+	o	+
Közösségi	o	– –	o	o	o	– –
Keresztény / nemzeti	++	o	++	o	+	+
Nemzeti értékrend–típusok szerint						
Szilárd nemzeti	+	o	++	+	o	–
Megtagadó / nemzeti	– –	o	– – –	–	o	o
Defenzív / nemzeti	– – –	–	o	–	o	+
Politikai értékrend–típusok szerint						
Demokrata	+	o	++	+	+	+
Tekintélyelvű	–	o	– – –	– –	o	o
Az integráció során elvárt kisebbségvédelmi intézkedések szerint						
Status quo-n belüli …	++	–	o	o	o	– –
Status quo-t meghaladó…	– – – –	+	o	++	o	–
Euro-optimisták	– – –	o	– –	– –	o	o

A pozitív szerb kép („összetartók – ambiciózusak”) a falun élők körében mondható gyakoribbnak és nem jellemző a nagyvárosi vajdasági magyarokra. A szórványban élőkre szintén jellemző az előbbi pozitív- és a „nem vendégszerető – konok, makacs” szerb-kép, ritka viszont körükben a szerbek „erőszakos, intoleráns – önző, irigy” jellemzése, mely utóbbi tehát a tömbben élőkre jellemző. Ez utóbbi összefüggések azt az elterjedt nézetet látszanak igazolni, miszerint az egymáshoz közelebb élők kisebb mértékű előítélettel viseltetnek egymás iránt. Jelen esetben ezen összefüggés további érdekességét adja, hogy a szórványban élők ugyanakkor önmagukat gyakran zárkózottként, megfélemlítettként, idegesként jellemzik (lásd a vajdasági magyarok önképéről szóló részt), feltehetőleg a szerbekkel való viszonytól nem függetlenül.

Általános értékorientáció-típusok szerint vizsgálva a vajdasági magyarok körében regisztrált szerbekre vonatkozó jellemzések előfordulását a kompetitív értékrendűek ellenséges szerb-képére derül fény (4. faktor), valamint a toleráns-értékrendűek „civilizálatlan – uralomra vágyó” és a „nem vendégszerető – konok” szerb-jellemzésére. A csak a vajdasági magyarság körében megjelenő közösségi értékorientációjúakra a két „civilizálatlan” szerb-kép egyike sem jellemző, a keresztény/nemzeti irányultságúakra viszont a pozitívan minősítő első, és a minősítés szempontjából ambivalens harmadik szerb-kép jellemző.

A nemzeti értékrendtípusok szerinti regresszió számítások alapján egyetlen pozitív összefüggést találtunk. Eszerint a szilárd nemzetiek esetében gyakrabban fordul elő a „nem vendégszerető – konok” szerb-kép. Szignifikánsan nem jellemző viszont a megtagadó nemzetiekre a pozitív első és az ambivalens harmadik faktor (béta –.104 illetve –.168). A defenzív nemzetiekre az első, pozitívan értékelő faktor nem jellemző (béta –.150). Politikai/közéleti értékrend típusok szerint a „nem vendégszerető – konok” szerb kép esetén figyelhető meg éles különbség: míg a demokrata értékrendűekre jellemző ez a kép (béta .099), a tekintélyelvűekre nem (béta –.164). Ez utóbbiakra szintén nem jellemző a „kétszínű – nacionalista” szerb kép.

A kisebbségvédelmi intézkedéseket illető elvárások szerint a pozitív szerb kép elterjedtsége a leginkább megosztott: az „összetartó – erős nemzeti tudatú” szerb képet vallók a jelenlegi status quo keretein belüli megoldásokat preferálják (béta .113), akikre viszont ez a kép nem jellemző azok az integrációs folyamatok során jelenlegi status quo kereteit részben meghaladó megoldásokat részesítenék előnyben, a kisebbségek helyzetét javító európai intézkedésekben pedig nem bíznak (béta –.164 illetve –.099). Ez utóbbiakat szintén elvetik azok, akikre a harmadik és negyedik faktoroknak megfelelő szerb képek jellemzőek.

III.5. A határon túli magyarok többségi nemzet-képeinek régiók közötti összehasonlítása

A többségi nemzetek jellemzésének feldolgozásában alkalmazott általános dimenziókat mennyiségileg is összehasonlítottuk (18. ábra, száz százalékot az elemzett kérdésre válaszolók képezik).

Az ábra adatai alapján megállapítható, hogy az „ellenségesek” és a „civilizálatlanok” jellemzések gyakoriságai a régiók többségében közel hasonló mértékű. Kivételt az erdélyiek képeznek, ahol a többségi nemzet tagjainak ellenségesként jellemzése ritkább, itt viszont a többieknél jóval gyakrabban említik a „civilizálatlan–primitív” kategóriába tartozó jellemvonásokat. Ugyanakkor itt fordulnak elő leggyakrabban a „jó, önzetlen” kategóriába besorolható tulajdonságok is. A „patrióta–összetartó” és a „szívós, törtető, ambíciós” többségi nemzet-jellemzések főként a vajdasági és a kárpátaljai magyarok körében fordulnak elő, az előbbi különösképpen gyakori a Vajdaságban.

A kapott jellemvonásokat minősítő jellegük alapján pozitív – negatív – semleges kategóriákba összevonva (19. ábra, száz százalékot az összes kapott válaszok száma képez) az derül ki, hogy a negatív tulajdonságok Felvidék – Kárpátalja – Erdély – Vajdaság sorrendben csökkennek, a pozitívak ezzel fordított sorrendben változnak. Ez az arány azonban nem jelenti minden további nélkül azt, hogy például a vajdasági magyarok pozitívabban ítélnék meg a velük együtt élő szerbeket, mint a felvidéki magyarok a szlovákokat. Ha figyelembe vesszük az egyes régiók válaszadóinak számát azt láthatjuk, hogy ez az arány a régiók fenti sorrendjével fordítottan változik: a többségi nemzet tagjainak tulajdonságaira vonatkozó kérdésre a Felvidéken a megkérdezettek 33.5%-a válaszolt, Erdélyben 43%, Kárpátalján 45%, a Vajdaságban pedig 67.5%. Ezekből az adatokból az olvasható ki, hogy minél kisebb egy

régióban a válaszolók aránya annál nagyobb a kapott válaszokon belül az elítélő jellemzések aránya. A többségi nemzetek jellemzésével kapott nemzetképek pozitív/negatív voltát tehát úgy tűnik egyéb tényezők mellett döntő módon meghatározza a válaszadási hajlandóság is.

18. ábra

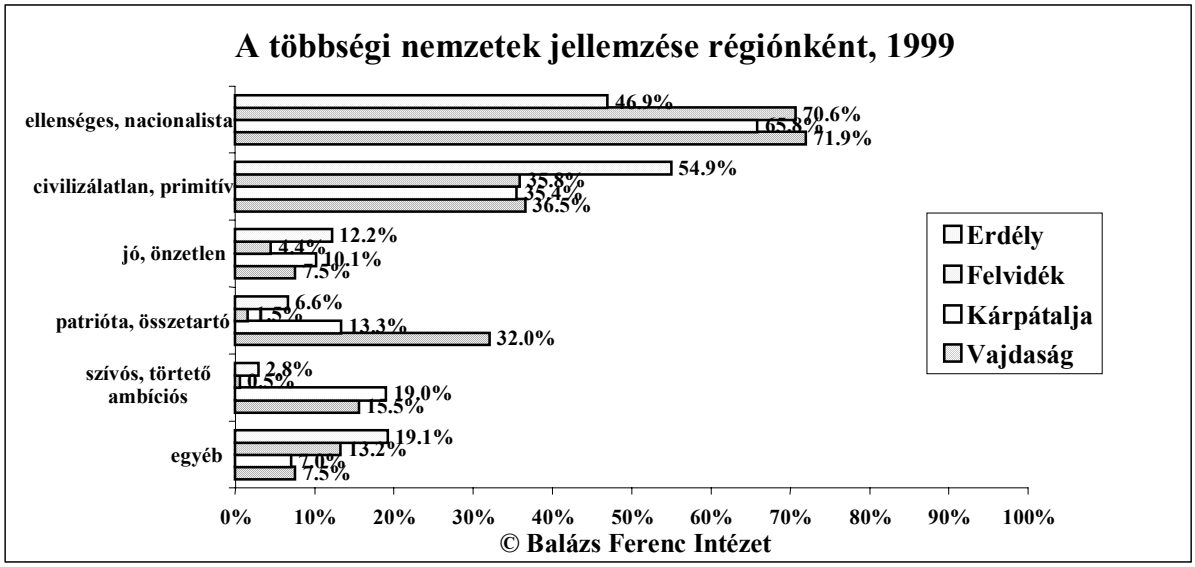

19. ábra

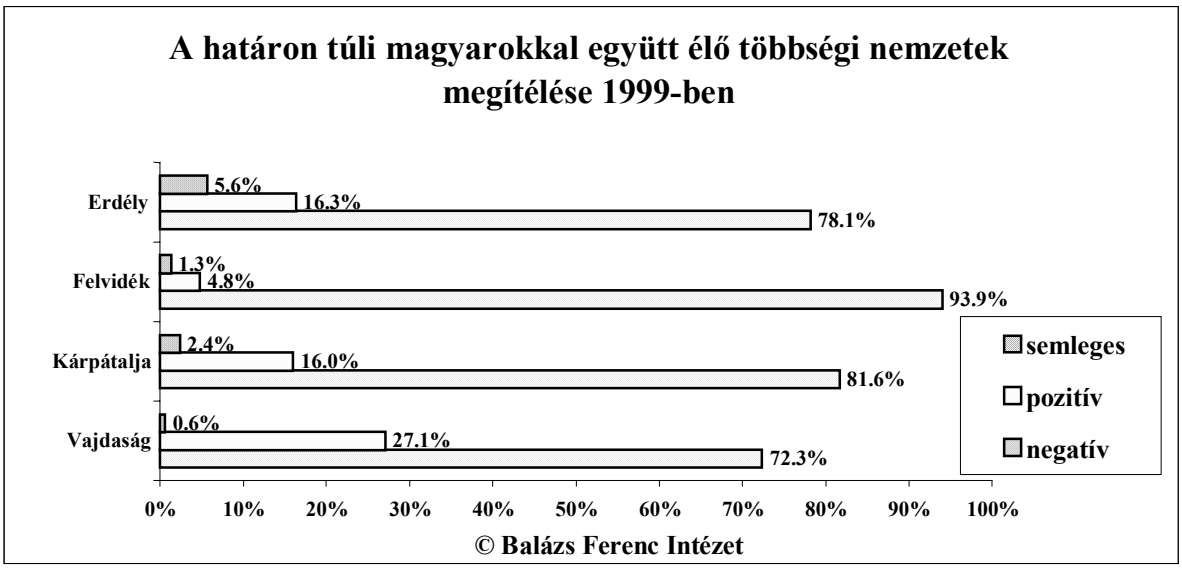

A többségi nemzetek megítélésének 1997 és 1999 közötti változása látható a 20. ábrán, mely szerint a határon túli magyarok körében ez a megítélés a kérdéses két év alatt átlagosan romlott.

20. ábra

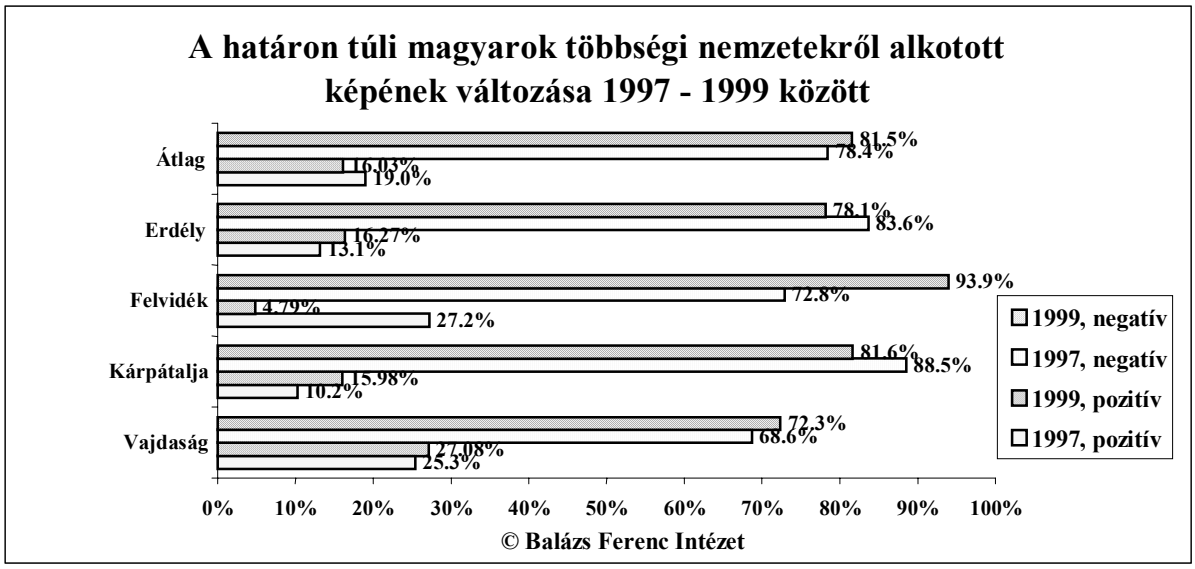

Régiónként nézve a felvidékiek körében nőtt legnagyobb mértékben a negatív jellemzések száma, őket a vajdaságiak követik, akik esetében kis mértékben a pozitív jellemzések aránya is nőtt, az átlagos megítélés romlása tehát itt az 1997-es semleges jellemzések rovására történt. Erdélyben és Kárpátalján a többségi nemzetek megítélése a két felmérés között eltelt két év alatt javult.

A határon túli magyarok az anyaországiak és a többségi nemzetek között Összegzés.

Az e fejezetben bemutatott nemzetképekből kiderült, hogy a határon túli magyarság státusába került magyar nemzetiségű közösségek az autonóm társadalmi entitássá válásnak kényszerű utját járják. A hasonló kisebbségi léthelyzetből adódóan ennek a közösségképződésnek számos közös vonása van, ám meglehetősen sok sajátossága is. Az idegen államkeretek közé került magyar közösségek eleve a modernizáció különböző fokán álltak, az utódállamok a továbbiakban különböző társadalomfejlődési utakat jártak. A határokon kívül rekedtek anyaországi magyarokkal való kapcsolattartási lehetőségei a politikai helyzet függvényeként az elmúlt nyolcvan év folyamán szintén különbözött. Hasonló azonban e közösségek kisebbségi helyzete, az utódállamok nemzetállami törekvéseiből adódóan a többségi nemzetekkel való többé-kevésbé konfliktusos viszonyuk. E tényezőknek megfelelően az illető közösségek „határainak" kiépülése, a két releváns referencia-közösségtől, az anyaországiaktól illetve a velük egy államban élő többségi nemzetektől való különbözőségtudat kialakulása részben azonos, részben különböző dimenziók mentén történik A sajátos közösséggé válás mértékéről a különbözőség-tudatról szóló alfejezetben számoltunk be, számszerű összehasonlítást végezve. A továbbiakban a már bemutatott nemzetképekből azokat az ellentétpárokat képező jellemzéseket emeljük ki, amelyek jelzik mind az anyaországi magyar – határon túli magyar, mind a kisebbségi magyar – többségi nemzet viszonylatokban a határképződések / elhatárolódások különböző színtereit.

Az erdélyi magyarok elsősorban az emberi viszonyok jellege terén látnak különbséget önmaguk és a magyarországi magyarok között, önmagukat barátságosként, kedvesként, együtt érzőként jellemezve, szemben a barátságtalanoknak, „hidegeknek" látott magyarországiakkal. A különbségek észlelésének ugyanarra a színterére utal a erdélyi megkérdezettek „segítőkészek, áldozatkészek" valamint „nem segítőkészek, maguknak valók" ön- illetve magyarországi magyar-jellemzései. Másik területe a magyarországiakkal szembeni elhatárolódásnak a nemzeti identitással szembeni viszonyulás: míg a magyarországi magyarok közömbössé váltak magyarságukkal szemben, a határon túli magyarok a nemzeti identitás és a nemzeti értékek, a hagyomány igazi őrzői, ők az „igazi magyarok". Ez a határon túli magyar közösségek közös elhatárolódási szempontja. A románoktól a „civilizáltság" (az erdélyi magyarok „szorgalmasak„ és „civilizáltak" míg a románok „lusták" és „civilizálatlanok"), a morál (az erdélyi magyarok „becsületesek, tisztességesek", a románok „csalók, kétszínűek") valamint a közösségiség dimenzióiban határolódnak el (az erdélyi magyarok „széthúzóak", a románok „összetartók").

A felvidéki magyarok magyarországiaktól való elhatárolódásának fő területe az emberi magatartásoké, melyben a magyarországiak „beképzeltsége" és a felvidéki magyarok „szerénysége" közötti értékviszony fordítottja is megjelenik: míg a magyarországiak „nyitottak" a felvidéki magyarok „befelefordulók". A nemzeti identitás terén való különbségészlelés itt a „magyarságukra büszkék" – „közömbösek magyarságuk iránt" jelzőpár ellentétében fogalmazódik meg. A felvidéki magyarok szlovákoktól való elhatárolódását elsősorban a szlovákok „ellenségessége, barátságtalansága, gyűlölködése" és a felvidéki magyarok „barátságossága, jólelkűsége" közötti ellentétben lehet tetten érni.

A kárpátaljai magyarok kisebbségi közösségük magyarországiakkal szembeni sajátosságát az erdélyiekhez hasonlóan az emberi viszonyok területén látják. Önjellemzésük erős közösségiséget fejez ki: „vendégszeretők, segítőkészek, odaadók, szívélyesek, önzetlenek", ezzel szemben a magyarországiak „önzők, irigyek, fösvények, anyagiasak". Ugyanilyen tartalmú különbségészlelés fejeződik ki az „őszinte, nyílt" – „bizalmatlan, zárkózott" jelzőpárosban is. Ezek mellett Kárpátalja a vizsgált régiók közül az egyetlen, ahol

a vallás a magyarországiaktól való elkülönülés területét képezi: a kárpátaljai magyarok „vallásosak” – a magyarországiak „erkölcstelenek”. Az többségi nemzettel szembeni elhatárolódás esetükben sokrétű, a civilizáltság, morál, emberi viszonyok, tolerancia és közösségiség terén egyaránt megfigyelhető a kárpátaljai magyarokra illetve ukránokra vonatkozó következő jelzőpárokban: szorgalmasak, dolgosak – igénytelenek, primitívek; őszinték, nyíltak – hazugok, nem szavahihetők; segítőkészek, önzetlenek – önzők, irigyek, egoisták; türelmesek, békések – agresszívek, nacionalisták; széthúzóak – összetartóak.

A vajdasági magyaroknak a magyarországiaktól való elhatárolódása a felvidékiek esetében észlelthez hasonló, az emberi viszonyok terén észlelt különbség a magyarországiakra nézve kritikus (a vajdasági magyarok „vendégszeretők, segítőkészek”, a magyarországiak „hidegek, nem segítőkészek, érdekemberek”), de ugyanakkor a vajdaságiak „zárkózottságához, félénkségéhez” képest a magyarországiak „felszabadultak, vidámak”. Összhangban a különbözőségtudat vizsgálatánál észleltekkel, miszerint a vajdasági magyarok vélik magukat a leginkább különbözőnek a magyarországiaktól, az ezektől való elhatárolódásnak két olyan dimenziója is megjelenik, amelyekkel más régiókban csak a többségi nemzetekkel való viszony tanulmányozásánál találkozunk, a civilizáltság és a morál dimenzióival (a vajdasági magyarok szorgalmasak míg a magyarországiak lusták, nem ambiciózusak, illetve a vajdasági magyarok becsületesek, tisztességesek míg a magyarországiak kétszínűek és nem megbízhatók). Gyökeresen eltérő viszont a felvidéki magyarok esetében észlelttől a vajdasági magyar – szerb elhatárolódás. Míg a felvidékiek nemzetképeiben a többségi nemzettel szembeni határképződés alig egy releváns szempontja érhető tetten, a vajdaságban a szerbektől való különbözőség észlelése a kárpátaljai esethez hasonlóan sokrétű. A megfelelő nemzetképekből kiemelhető jelzőpárok a szorgalmasak – lusták; békések, toleránsak – erőszakosak, intoleránsak és a becsületesek – nem szavahihetők; amelyek a civilizáltság, a tolerancia és a morál dimenzióiban való elhatárolódást jelzik. A saját csoport többségi nemzettől való elhatárolási folyamatában értelmezhető a szerbekre vonatkozó, más régiókhoz képest sok ambivalens és relatíve pozitívan értékelő jellemzés is. Ezek a szintén kivételesen önkritikus vajdasági magyar önkép egyes negatív tartalmú elemeinek ellentéteit képezik. Kiemelhetők ezek közül a közösségiség és a kitartás dimenzióit jelző ellentétpárok: a vajdasági magyarok széthúzók – a szerbek összetartók illetve a vajdasági magyarok megalkuvók, behódolók, gerinctelenek – a szerbek viszont konokak, makacsok, szívósak.

Összegezve a különböző nemzetképekről elmondottakat azt mondhatjuk, hogy a kisebbségben élő magyarok önmagukat döntően szorgalmas, dolgos, becsületes, megbízható, rendszerető, civilizált közösségeknek látják, mely közösségek egyrészt egy modellértékű, szintén civilizált, de a határon túli magyarokat nem szerető, „lenéző” anyaországi népesség, másrészt „civilizálatlannak, primitívnek” és „ellenségesnek” látott többségi nemzetek között élnek. Feladva elemzésünk eddigi precizitási szintjét azt mondhatjuk, hogy a kirajzolódó helyzetképben felismerhető az a „hagyományos” magyar önmeghatározás, amelyben a magyarság önmagát mint Európa keleti „védőbástyáját” fogja fel.* Eszerint a szláv-bizánci és a germán régió között elhelyezkedő magyarság a történelem folyamán (Nyugat-)Európa „végvárát” képezte a keleti „primitívebb” (szláv és ortodox) népekkel szemben, miközben Európához tartozása többször is megkérdőjeleződött. Miközben a megállítandó ellenség változott, a magyar identitásnak ez az alapmotívuma állandó jellegűnek bizonyult [Tuhal, F. 1997]. A határon kívül, kisebbségbe került magyaroknál ez az önmeghatározás tovább élt/él,

* A hagyományos magyar önmeghatározás/önkép alatt itt nem a magyarság szociológiai értelemben vett nemzetképét értjük. Az általunk vázolt magyar önkép körvonalazásakor (melyről úgy gondoljuk, hogy nagy vonalakban megegyezik a köztudatban leginkább elterjedt magyarság-képpel) F. Tuhal politológiai írására támaszkodunk (lásd könyvészet).

azonban a bemutatott nemzetképekből az tűnik ki, hogy az új élethelyzetből adódóan több tekintetben megváltozott. Ez a változás egyrészt az új, kisebbségi-anyaországi viszony értelmezési kényszeréből adódik. Adatainkból azt látjuk, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltások utáni tizedik évben az idegen államkeretek között, kisebbségben élő magyarok egyre inkább úgy érzik, hogy Magyarország és a magyarországiak fokozatosan Európa részévé válnak. A határokon kívül maradt magyar közösségeknek ehhez a Magyarországhoz és ehhez a magyarországi magyarsághoz tartozása egyre gyakrabban megkérdőjeleződik. Az „új" Magyarországot és a magyarországiakat a határon túli magyarok maguknál civilizáltabbnak, modernebbnek, „európaibbnak" látják, amely ugyanakkor a határon túli magyarokat (már) nem fogadja el, nem szereti. Ebben a helyzetben az „igazi magyar", a „jó hazafi" a kisebbségben élő magyar, szemben az identitásvesztettnek látott magyarországi magyarral. Ez az önértelmezés képezi az alapját mind a négy általunk vizsgált közösségnek, különbségek e tekintetben csak az anyaországiak modellértékűségének elfogadottságában van, a modernizáltabb felvidéki és vajdasági közösségek kevésbé látják e tekintetben a magyarországiakat civilizáltabbnak, követendőnek. Lehetetlenné teszi azonban a nyugati civilizáció „védőbástyájának" képétől való eltávolodást a lényegileg hasonló magyar kisebbség – román, szlovák stb. többségi nemzet viszony. A többségi nemzetekkel szembeni viszonyulás, amely eredetileg is aszimmetrikus, – azaz a magyarok önmagukat általában civilizáltabbnak, jobbnak látják – kisebbségi helyzetben tovább torzul. Az idegen államkeretek között lépten-nyomon érzékelhető alávetettséget, a nyelvi, adminisztratív, politikai, gazdasági hátrányos helyzetet segít feldolgozni, amennyiben a hatalmi szempontból a többség javára aszimmetrikus viszony mentális-szimbolikus síkon megfordul, a civilizáltság, a morál, az emberi értékek terén a kisebbségi kerekedik „felül" [Bíró, 1995]. Ez a kiegyenlítő mechanizmus a többségi nemzetek fokozott leértékeléséhez, negatív megítéléséhez vezet, ezáltal pedig megerősödik a szláv-ortodox környezet hagyományos „civilizálatlan" és „ellenséges" képe.